

## Değişim Sosyolojisine Metateorik Bir Yaklaşım Denemesi: Max Weber Örneği

Sedat Doğan<sup>1</sup>  
Erciyes Üniversitesi

**Öz:** Değişim sosyolojisinin konusu basitçe toplumsal değişimdir. Fakat “toplum” kelimesinin işaret ettiği kavram haritası; “değişim”in mahiyeti, boyutu, süreci gibi değişkenler; değişim analizinin hangi düşünme tarzına dayanağı sorusuna eşlik eden metodolojik cevapların tarihçesi dikkate alındığında konu derinleşmeye ve genişlemeye başlar. Bu çerçeveye değişim sosyolojisi tarihindeki farklı yaklaşım biçimlerini ayırmak üzere geliştirilen tasnifler de eklendiğinde bu çalışmanın temel probleminin dayandığı zemin ortaya çıkmış olur. Problemimiz değişim sosyolojisinin konu kapsamıyla ilgili sorunlar değil, bizzat değişim sosyolojisidir. Yani “toplumsal değişim”in sosyolojik analizinin bünyesinde taşıdığı felsefi ya da metodolojik sorunlardır. Bu açıdan varlık, bilgi ve değer alanlarına tekabül eden sorunlar incelenecektir. Bunlar, nesne, bilgi, metodoloji ve nesnellik sorunlarıdır. Diğer taraftan değişim sosyolojisi ile ilgili bu türden bir sorunlar yumağına rağmen ülkemizde konuya metateorik düzeyde yaklaşan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Bu çalışma literatürde tespit edilen bu boşluğun giderilmesine bir katkı olarak düşünülmüştür. Çalışma Max Weber sosyolojisi, daha doğrusu onun metodolojisi ile analizi arasındaki tutarsızlığa ilişkin varsayımınla sınırlandırılmıştır. Çalışmanın amacı, özelde sosyoloji genelde sosyal bilimler felsefesi tarihine yaklaşımın bütünlüklü bir çerçeve sunmadığı durumda, metateorik sorunların kavranamayacağına işaret etmektir. Böylece “değişim”in felsefi teorisinden sırasıyla bilimsel ve sosyolojik teorisine geçişin hangi metafizik sorunlarla birlikte gerçekleştiğine işaret edilecektir. Çalışmanın sonuna doğru görülebileceği gibi Weber üzerinden getirilecek eleştiriler ve genel olarak sosyal bilimlerde alternatif teorik konumların birbirlerine yönelttiği eleştiriler öznel bir çerçevede yorumlanamaz. Bunlar aynı zamanda metateorik sorunların işaretçileridir. Her eleştiri parçası olduğu öykünün bir olayından ibarettir ve bu öykü alternatif teorik konumları aşan ve varlık, bilgi ve değer alanındaki mantıksal ve metafizik sorunlara ilişkindir.

**Anahtar kelimeler:** değişim sosyolojisi • Max Weber • metateorik analiz • metodoloji • toplumsal değişim

1 Sedat Doğan (Dr. Öğr. Üyesi), Erciyes Üniversitesi, Felsefe Bölümü, Melikgazi Kayseri.  
Eposta: sedatdogan@erciyes.edu.tr

**Atıf:** Doğan, S. (2020). Değişim sosyolojisine metateorik bir yaklaşım denemesi: Max Weber örneği. *Toplumsal Değişim*, 2, 5–33.

*Değişim sosyolojisi üzerine nasıl çalışılabilir?* sorusu, makalenin problemi ve metateorik analizin mahiyeti ile literatürü hakkında fikir verecektir. Yerleşik bulunan teorik ve ampirik analiz ayrımı; toplumsal değişim, çeşitli ölçeklerde toplumsal değişimin saikleri, meta analitik karşılaştırma yapmak üzere literatürdeki veriler, politika önerisi geliştirmek üzere toplumsal değişimi etkileyecek gerçek veya olası senaryolar üzerine yapılabilecek kavramsal veya uygulamalı çalışmaları kapsar. Kısacası bu çalışmalar *değişim sosyolojisi üzerine* yapılmış çalışmalar değil, *değişim üzerine* yapılmış çalışmalar olarak değerlendirilebilir. Teorik olanın genellikle toplum felsefesi veya sosyal teori alanındaki analizlere, ampirik olanın ise genellikle güncel ve tarihsel verilere dayalı yapı ve değişim analizlerine tekabül ettiği görülebilir. Gelgelelim bizatihi değişim sosyolojisi üzerine çalışmanın ilk ayrıma paralel metateorik veya monografik analiz (ve sosyoloji tarihi türü) olmak üzere iki yolu belirlenebilir. Metateori değişim analizlerinin temelinde yer alan ve onları farklı analizler olarak değerlendirmemizi mümkün kılan temellerle ilgilenir. Bu bakımdan metateorik analiz, monografik çalışmaların bulgularını veri olarak kullanmakla onu aştığı gibi sosyolojinin klasik çağındaki pozitivist-formalist-tarihselci ayrımının uzantısı olmasına rağmen bir şekilde bir araya getirilmiş bulunan teorik ve ampirik çalışmaların felsefi analizi olarak görülebilir. Metateorik analizin farklı yönelimlerini belirlemek mümkün olmakla birlikte bu çalışmanın problemi, sosyolojinin bir bilim olarak kuruluşu sürecindeki varlık-bilgi-değer sorunlarına ilişkindir.

Şu hâlde değişim sosyolojisinin metateorik analizi, bir bilim olarak sosyolojinin metafizik temelleri üzerine çalışmak anlamına gelir –ki herhangi bir bilimin konusunu metafizik bir temelden edineceği hem Aristoteles hem de Kant’ın tahkim ettiği kadim bir fikirdir. Bu durum bizi “sosyoloji kurmak” ile “sosyoloji yapmak” arasındaki ayrıma taşır. İlk faaliyet, kurucu sosyologların da katıldığı felsefi bir tartışma hüviyetinde olup genellikle ikinci faaliyeti bu tartışmaya dayandırmışlardır. Sosyoloğun riayet etme konusundaki niyetinden bağımsız olarak ilk faaliyet kaçınılmaz olarak felsefi iken ikincisinin sosyolojik olması beklenir; metateorik analiz ise bu faaliyetin sonuçlarına dayanır. Aslında pozitivizme karşı önce formalist sonra da tarihsel sosyoloji ekollerinin ortaya çıkışı gerekçesi kanaatimizce bu ayrımın gözetilmemesi nedeniyle ikinci faaliyetin de felsefi bir karakterde icra ediliyor olmasıyla ilgilidir.<sup>2</sup> Çağdaş sosyolojide metodoloji tartışmasının on dokuzuncu yüzyıldakine benzer bir yükselişe geçmesi ve örneğin Bourdieu’nün teorik ile ampirik analiz ve buna mukabil bilim ile politika arasındaki ilişkiye dair düzeltmeleri de bu çerçevede anlaşılabilir. Böylelikle insan, toplum, kültür, değişim gibi mefhumlara ve özellikle tarihe ilişkin bir ön kavrayış olmaksızın bir değişim analizi muhaldir.<sup>3</sup> Değişimin mahiyeti, ölçeği,

2 Bu faaliyetin sonucu olarak ortaya çıkan anlayışların Avrupa-merkezci karakteri ciddi eleştiriler almışsa da meselenin sosyolojik teoriyi de etkileyen bir kültür olayı olduğuna dikkat edilmelidir (Said, 2013).

3 Monografi türünde çalışmalar fazlaca bulunmakla birlikte Türkçe’de toplumsal değişim teorilerinin felsefi bağlamını dikkate alarak yapılmış nadir çalışmalardan biri Alev Erkilet’in *Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramları*’dır.

saikleri, etkileri gibi ölçütler çerçevesinde pek çok sorun ortaya çıkmakta ve bunlara verilebilecek cevaplar, ilgili toplumsal değişim analizinin çehresini, tutarlılığını ve uygunluğunu belirleyecektir. Bu durumda değişim sosyolojisi, klasik çağı itibarıyla sosyolojinin bir alt disiplini değil, bizatihi sosyoloji olarak tebarüz etmiştir ve ana güzergâhı modern toplumun oluşumu ve geleceğidir.

Bu çalışmada değişim sosyolojisi tasniflerini tüketmek gibi pek de mümkün olmayan bir işle uğraşmayacağız, çünkü bu konuya hasredilmiş çalışmalar dışında özelde monografik çalışmalar ve genelde her bir sosyoloji tarihi çalışması bu yönde içeri-rimlere sahiptir.<sup>4</sup> Bu nedenle öncelikle değişim sosyolojisinin tabi olacağı *metafizik karakterde*<sup>5</sup> bir tasnifin imkânını görmek üzere sırasıyla değişimin felsefi, bilimsel ve sosyolojik teorisinin ana izleklerini görmeye çalışacağız. Bu bakımdan çalışmaya ilişkin literatür sosyoloji ile değil, klasik ve çağdaş sosyolojideki alternatif teorik konumların kurucu isimlerinin de gelişimine katkı sağladığı sosyal bilimler felsefesi ile ilgilidir. Ülkemizde bu literatür daha ziyade çeviri çalışmalar ile bilinmekle birlikte öncü bir çalışma sayılabilecek olan (ve daha sonra *Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji* adıyla kitap olarak yayınlanan)<sup>6</sup> Doğan Özlem'in doktora tezinden beri yakın zamanlarda üretilen özgün eserlerle yeniden gündeme gelmeye başlamıştır.

Sosyolojinin klasik çağındaki alternatif kuruluşları dikkate alındığında, tasnifin hem geçmişe hem de geleceğe doğru genişletilebilmesinin ve derinleştirilebilmesinin önü açılabilecektir. Bu çerçevede bu çalışma, klasik sosyolojinin (çağdaş sosyolojide genişleyen ve derinleşen dolayısıyla farklılaşan) dört alternatif kuruluşu bulunduğu fikrine dayanmaktadır: (i) ilişkisel (Marx), (ii) etkileşimci (Simmel), (iii) bütüncü (Durkheim), (iv) bireyci (Weber). Geline bu son noktada çalışmanın temel gerekçesini daha iyi ifade etme olanağı ortaya çıkmış olur. Çalışmanın gerekçesi Türkçe literatürde teorik ve ampirik analiz arasındaki kronik sorunların bütünlüklü bir şekilde kavranmasını sağlayabilecek metateorik analizlerin eksikliği değildir. Zira bu literatür teorik ilgililerle gelişmeye başlamıştır ve bu gelişim ampirik çalışmalar arttıkça kavramsal-kuramsal çerçevelere duyulan ihtiyacın el yordamıyla giderilemeyeceği fark edilerek desteklenecektir. Gerekçemiz metateorik analizlerin sosyolojideki alternatif teorik konumları kategorik karşıtlar olarak sunması; genişleme ve derinleşme eğilimiyle bu konumlardan birini, bunların bir sentezini veya bunlara karşı müp-

4 Bu tasniflerin bir araya getirilmesinin önemi, uygun ve tutarlı bir tasnifin imkânı üzerine düşünmeye sevk etmesidir. Gerçekten de Appelbaum, Coser, Dahrendorf, Martindale, Poloma, Sorokin ve Wallace gibi önemli isimlerin yaptıkları tasnifler (Erkilet, 2015, s. 261–292) incelendiğinde sosyolojinin kurucuları için uygun ve tutarlı bir tasnifin imkânı konusunda şüphe oluşmaktadır.

5 Mevcut tasniflerin oluşturduğu şüpheye sebep olan karmaşıklığın, (literatürde metateorik analize ilişkin gelişkin bir duyarlılığın ortaya çıkmaması nedeniyle) yapılan tasnifin ne türden bir metateorik analiz yönelimine sahip olduğunun belirlenmemesinden kaynaklandığı ifade edilmelidir. Örneğin Weber'i, naturalist-hümanist ayrışmasında Marx karşısında bulurken, tarihsel-formalist-ampirist ayrımında Marx ile yan yana bulabiliyoruz.

6 Kitabın Giriş bölümünde ve yer yer içeride çalışmanın felsefi bir analiz olduğu ifade edilmiştir.

hemliği önermesi nedeniyle ülkemizde özgün bir sosyal bilim felsefesinin gelişim imkânının ertelenmesidir.

Weber sosyolojisini bir tasnife eklemlenmenin zorluğu, çalışmalarındaki çok yönlülük, karmaşıklık ve yayınlanma süreci ile irtibatlı olarak değerlendirilmiştir (Aron, 2017; Callinicos, 2004, s. 246–247; Jensen, 2018, s. 15 vd.). Üstelik çalışmalarındaki tasnife direnen boşluklar veya muğlaklıklar, bilinçli olarak bırakıldığını düşünecek kadar sistematik görünmektedir. Yine de Weber tasniflerinde iki ana eğilim tespit edilebilir. İlk olarak sosyal bilimler felsefesi alanına yoğunlaşan çalışmalarda Weber’in genel eğilim olarak atomik bireyci, metodolojik bireyci, iradeci, nominalist veya Dewey’in formülasyonundan hareketle bireysel-tözcü gibi kategorilerle tasnife dâhil edildiği görülebilir (Benton, 2016, s. 118; Bhaskar, 2015, s. 111–142; Emirbayer, 2012, s. 26–35; Vandenberghe, 2016, s. 408–419). Buna karşılık doğrudan sosyolojik analizine ve çalışmalarının seyrine dayanan tasniflerde ise tarihsel sosyolojiye dâhil edilmiş veya karşılaştırmalı tarihsel çalışmaları, iktisat sosyolojisi eğilimi ya da çok yönlülüğü vurgulanmıştır (Aron, 2017; Callinicos, 2004, s. 225; Kalberg, 2017, s. 58; Mills, 2007, s. 44). Görüldüğü gibi nihai bir tasnif vermek mümkün olmadığı gibi farklılaşmalar değişken seçiminden kaynaklanmaktadır. Weber’in çalışmalarının esas ilgisinin ne olduğuna dair tartışmaları<sup>7</sup> bırakarak iki genel eğilime bakalım. Metodoloji eğilimli tasniflerdeki bireycilik vurgusunun Weber’in ilişkisel eğilimlerini tasnifteki kategorilerin yükü nedeniyle gör(e)mediği; sosyolojik analiz yönelimli tasniflerin ise Weber’in bizzat gerçekleştirdiği metodoloji tartışmalarına yeterince duyarlı ol(a)madığı gözleme açıktır. Bu nedenle ilk tasnif biçimi, bireyci temelde bilimin imkânı sorunu nedeniyle Weber’i sosyolojinin dışına göndermekle sonuçlanabilecek bir eğilim gösterirken<sup>8</sup>, ikinci tasnif biçimi ise sosyoloğun kendisi inşa etmediği takdirde belirli bir felsefi temellendirme biçimini verili kabul etmek durumunda olduğunu göz ardı etme eğilimindedir.<sup>9</sup>

Nihayet çalışmanın amacı “değişim” analizinin mahiyetinden kaynaklanan sorunlara ilişkin metateorik bir çerçeve çizmeye çalışmak olup sınırlılığı belirlenen sorunları Weber sosyolojisine uygulamak şeklinde belirlenmiştir. Weber’in örneklenmesinin nedeni ise metodolojisi ile analizi arasındaki ölçek ihlali ya da “başarısızlık” olarak görünen farkın alternatif yaklaşımların meşruiyetinde kullanılmak üzere henüz Weber yaşarken başlayan sayısız eleştiri almış olmasıdır. Marksist sosyoloji ekolleri başta olmak üzere örneğin Parsons, Schutz, Berger ve Luckmann, Goffman, Bourdieu gibi sosyolojide metodolojik çığır açan isim ve ekollerin Weber eleştirileri-

7 Weber’in çalışmalarındaki ana güzergâhın iktisat (sosyolojisi) olduğu da ifade edilmiştir (Callinicos, 2004, s. 225) –ki kendisinin “biz ekonomi politikçiler” diye söze başladığı da vakidir (Weber, 1998, s. 200).

8 Örnek olarak bk. Öğütle (2013). Bu çalışmada -alternatif yorumların önemini de saklı tutmakla birlikte- Weber’i bireycilik üzerinden okurken önemli bir külliyata dayanarak geliştirilen yorum uygun ise alt başlıklarında işletilen akıl yürütmeden bile anlaşılabileceği gibi Weber’e sosyoloji camiasında yer bulamayız.

9 Örneğin Mills, toplumbiliminde sırasıyla toplumsal *tarihe*, toplumun *doğasına* ve *deneyisel* incelemeye yönelik üç eğilimden söz ederken Weber’i Comte, Spencer ve Marx ile yan yana tarih-yönelimli bir konumda ele alır (Mills, 2007, s. 44 vd.).

nin yönelimine bakılabilir. Bu nedenle yukarıda çalışmanın gerekçesi ifade edilirken vurgulandığı gibi, Weber'in "başarısızlığı"nın kişisel olmayan gerekçelerini işaret etmek, bir bütün olarak özelde sosyolojiyi genelde sosyal bilimleri yeniden düşünmeye davet anlamına gelecektir.<sup>10</sup>

### Değişim Sosyolojisinin Temelleri ve Metateorik Sorunları

Rönesans ve Reform hareketlerine eşlik eden felsefe-bilim tartışmaları, büyük ölçüde Aristotelesçi dünya görüşü ile bir hesaplaşma olarak kaydedilmiştir. Bu tarihlerde yaşananları Avrupa-merkezci tarih yazımına uygun yapılandırdığımızda hâlâ antik çağa özgü bir karaktere sahip olan öğeler gözden kaçabilir. Kant da Aristotelesçiliğe aday teorilerin metafizik kavrayış bakımından paradigmatik bir dönüşüm sağlayamamış olduğunu isabetli bir şekilde tespit etmiştir. Yine de bir kırılmadan söz edilecekse asli ögesi; Aristotelesçi çerçeveye nispetle beliren farklılık ve yeniliğe rağmen eskilerden tevarüs eden bir şey olmamalıdır. Örneğin Descartes'ın şüphesi esasen eleştirel bir kültür analizi hüviyetinde gelişmesine rağmen hâlâ tarih karşısında ilgisizdi ve çelişkisiz düşünme aracılığıyla şüpheyi dağıtabileceğine inanmıştı. Bu nedenle özgürlük gibi kurucu (veya kurucu hâle getirilmiş) bir fikir (Braudel, 2001, s. 357) dâhil olmak üzere tarihin düşünceyi yenileme gücü fark edilene kadar filizlenmiş olan hemen hiçbir tartışma kabından taşabilmiş değildir. Yeni uygulamalar ve fikirler, (muhtemelen Hollanda merkezli sınırlı alanlar dışında) ancak eski kurumların ve dilin imkânları içinde hareket edebiliyordu (Whitehead, 2008, s. 66 vd.).

Böylece asli öğeyi saptamak için on sekizinci yüzyıl eşiğinde ve süresince yaşananların etkisinin büyüklüğünü sağlayan şeyin tarihin keşfi olduğunu görmek gerekir. Tarihin verileri yanlışlandıkça, geçmiş ve onun getirdikleri ile ilgili şüphe arttıkça eleştiri; duyarlılığın, algının ve aklın temel motifi hâline geldi (Hazard, 1981, s. 65-71). Tarihe yönelik şüphe, tarihin kaydettiği "hakikat" manzumesine ilişkin şüphe idi ve bir daha bu türden bir yanılgıya içine girmemenin yolu, aklın eleştirel kullanımı ile tarih için *a priori* bir yöntem geliştirmektir. Mesele yalnızca tarihe açıkça kıymet vermeyen Aristoteles'ten değil, önceki iki yüzyıldan da farklı olarak tarihin uygun bir teorisini aramaya dönüşmüş oluyordu. Bu arayış değişimin uygun bir teorisine yönelmek anlamına gelir, çünkü eski metafizik çerçeve için bizatihi değişim düşünmenin konusu değildir. Açıktır ki tarih, her durumda "değişim" ile ilgilidir, sosyolojinin öncel isimlerinden birinin "pozitif tarih" olduğunu hatırlayalım (Freyer, 2012, s. 42). Bu açıdan toplumsal tarihle ilgisi bakımından "toplumsal değişim"ın sırasıyla felsefi, bilimsel ve sosyolojik teorilerinin gelişimi arasında *kabaca* kronolojik bir seyir söz konusudur.

10 Bauman sosyolojik düşüncedeki temel ikilikler konusunda tercihte bulunarak gerçekleştirilen tek biçimli açıklama modellerinin sosyolojik kültürü ve kavrayışı zenginleştiren niteliğine vurgu yaparken (Bauman, 2019) haklı olmakla birlikte bu zenginlikten bir müphemlik kültürü türetmek oldukça sorunludur. Bu çalışma, zenginlik olarak değerlendirilen farklı teorik yaklaşımları öykünün bütünlüklü bir yorumuna birer olay olarak yaptıkları katkı olarak değerlendirmenin daha uygun olacağı kanaatine dayanmaktadır.

On sekizinci yüzyıldaki hâliyle olgu-değer ayrımı ve benzeri kategoriler, değişimin bilimsel ve sosyolojik teorisindeki biçimiyle Aristoteles'te karşımıza çıkmasa da Aristotelesçi çerçeveden kopuşla doğrudan ilgilidir. Aristoteles'in tevarüs ettiği önemli ayrımlardan biri değişim problemiyle ilgilidir ve hem doğa biliminde hem de insan bilimlerinde *telos* kavramıyla çözmeye çalışır (Doğan, 2018). Bilim felsefesi tarihinden takip edebildiğimiz kadarıyla “modern bilim”in ortaya çıkışındaki en önemli hususiyetlerden birisi buradaki *teleolojik* kavrayışın beslediği tartışmaların bir biçimde din-bilim/değer-olgu ikiliklerine getirilen çözümler aracılığıyla aşılmaya çalışılmasıdır. Bu sorunların çözülmeye çalışıldığı on altıncı yüzyıldan iktisat teorisinin “bilimsel” bir kavrayışa erişmeye başladığı döneme kadarki süreç, değişimin felsefi teorilerinin oluştuğu bir zaman dilimine işaret eder. Aristotelesçi çerçeveden köklü kopuş ancak yeni bir düşünme tarzının temellendirilmesiyle tahkim edilebilmiştir. Bu nedenle değişimin felsefi karakterdeki ilk düşünüş örnekleri olan sözleşme teorileri ya da doğal hukuk teorileri, toplumsal olana ilişkin doğa bilimleri modellemesine dayalı pozitif teoriler gündeme gelene kadar insan doğası gibi bir temele yaslanmak durumunda kalmıştır (Freyer, 2012).<sup>11</sup> Doğal hukuk teorilerinde nesne (metafizik, ontoloji), bilgi (epistemoloji, metodoloji), ve nesnelliğin (ahlak, politika) kavranışında bir kırılma yaşanmıştır. Geçişin “güdüleyici sorun”una işaret eden anahtar sözcükler güvenlik, barış, düzen,<sup>12</sup> “çözüm”üne işaret eden sözcükler ise özgürlük, eşitlik ve yurttaşlık olmuştur.<sup>13</sup>

Sözleşme teorisyenleri Hobbes, Locke ve Rousseau vurgu farklılıklarına rağmen özcü bir kavrayış zemininde insan doğası ile toplumsal düzen arasındaki ilişkinin ideal biçimini değişim problemi üzerinden tartışmaktaydı. İster kayıtlı tarih verilerine başvuruda isterse güncelin soyutlanarak geçmişe modellenmesinde, yani gerçeklik ile kurgu arasında doğal durum analizinin her durumda teorik bir inşa olduğu açıktır. Bu nedenle bu teoriler, doğal durumun ima ettiği veya mümkün kıldığı normatif çerçeveden hareketle olması gereken toplumsal düzenin inşası aracılığıyla değişimin gidişatını olumlu bir yöne kanalizetmek üzere geliştirilmiştir. Tartışmanın bizi ilgilendiren vechesi bu tartışmalarda sivil ve siyasal “toplum”un (yani komün ya da cemaatin değil, cemiyetin), “birey”lerin iradi kararları yoluyla –gerekirse iradelerinden feragat ederek-<sup>14</sup> teşkil edilen sırasıyla bir “düzen”, “kurumsallık” veya “bütünlük” olarak kavranmasıdır. Bu temaların tamamı, sosyolojinin kuruluşunda etkili olacağı gibi daha sonra çağdaş sosyolojide yeniden tartışmaya açılacaktır.<sup>15</sup>

11 Hatırlanırsa Platon ve Aristoteles'te ahlaki ve politik düzen kökenini insan doğasında buluyordu, doğal hukuk fikrinin kendisi ise ilk inceltilmiş sistemini Stoa felsefesinde edinmiştir.

12 Dilthey bu arayışı, güvenli ve tarafsız bir alan arayışı olarak kaydeder (Freyer, 2012, s. 23).

13 Yurttaşlığın Antik Yunan'daki kullanımının ahlakilikle bağlantılı olduğunu hatırlatalım. Özgürlüğün gelişimi ile ilgili ise bk. Whitehead (2008).

14 Bütün bir sosyolojik teorisinin düzen-eylem gerilimi üzerinden Hobbes-Rousseau karşıtlığına irca edilebileceği yönünde bazı önemli yorumlar bulunmaktadır (Dawe, 1970).

15 Kurumsallık ifadesini, daha sonra Weber'in toplumsal bütünlükler eylemlerin örgütlü biçimleridir deyişle benzer bir anlamda kullanıyoruz: Weber'e göre teşkilat, (ancak bireysel faile irca edilebilecek olan) toplumsal ilişkinin belirli bir biçimidir (Weber, 2007, s. 95).



Bu teorilerde eski *teleolojik* kavrayışın metafizik ve ahlaki içerimlerinden arındırılmış versiyonu olan “ilerleme” fikri henüz olgunlaşmamıştı, yalnızca Rousseau uygarlığın gelişimi üzerinden ifade etmişse de olumsuz bir anlam yüklemişti. Fakat bunların yanı başında William Temple, Mandeville, Voltaire, John Millar ve Adam Ferguson gibi isimler elinde başka bir analiz gelişmekteydi: Buna göre ampirik verilere dayanarak insan toplulukları, çeşitli nedensel güçlerin etkisiyle kültürel bir gelişim çizgisi takip etmektedir (Freyer, 2012, s. 27–29). Machiavelli daha önce toplumsal-politik alana ilişkin analizlerin olgusal bir temele dayanması gerektiğini ve bunun için de tarihin verilerine müracaat edilerek, politik güçlerin yükseliş ve çöküşünü mümkün kılan saiklerin tespit edilmesi gerektiğini ifade etmişti. Fakat onun çağında henüz bunun için gerekli bilim metafiziği ne yerleşiklik kazanmış ne de doğadan kültüre genişletilebilmişti, bunun için Newton ile Vico’nun çalışmalarını beklemek gerekecekti. Oysa şimdi, yukarıda sayılan isimlerde, hiçbir metafizik anlam atfetmeksizin insanın doğal güçleri yanında coğrafi koşullar ve morfolojik yapısal öğeler gibi (ampirik) nedensel güçlerin de dikkate alındığı bir çerçevede tarih, toplumun “yasa”larının devşirilebileceği bir laboratuvar olarak algılanmaya başlamıştır. Bu analizlerin aynı süreci beslediği “aydınlanma çağı” söylencesi ile kısmi bir haklılıkla ifade edilmekle birlikte sosyolojik ikiliklerin de farklı tonlarda bu teorilerde temsil edildiği söylenmelidir.<sup>16</sup> Düzen-denetim, itaat-özgürlük, rasyonel-ampirik, doğal-pozitif gibi gerilimler bakımından burada bir yarıma söz konusudur. Fakat otoriteden otonomiye geçiş olarak ifade edeceğimiz metafizik temellendirmenin fikri köklerini mümkün kılmışlardır.

Kant’ın Batı düşüncesindeki esas önemi, bu teorilerdeki karışıklıkların temel gerekçesinin düşünme tarzındaki devrimin tamamlanamayışında görmesi ve nihayet temel külliyatını oluşturan üç eleştirisinde düşünmenin alanlarını birbirinden ayırt ederek sürece uygun metafizik temellendirmeleri gerçekleştirmiş olmasıdır (Doğan, 2018). Buna göre (*kendinde şey* hüviyetinde bilinmesi insan bilgisinin sınırını aştığından) gerçekliğin; anlama yetisinde genel bir tarzda kavranışı doğanın *açıklamasını*, düşünümsel yargı gücü aracılığıyla tikel bir tarzda kavranışı ise kültürel öğelerin *anlama* gelmesini sağlar. Aslında Kant’a göre düşünmenin iki alanı doğa ve ahlak ve bu minvalde doğa ve ahlak metafiziğinin yeni birer temellendirmesi esastır. Böylece sırasıyla ilk iki eleştirisinde doğal ve ahlaki dünyayı farklı türden nedenselliklere, farklı türden yasaların zorunluluğu (olgusal) ve gerekliliğine (normatif) bağlarken düşüncenin düzenleyici ilkeleri olan ideler/postulatlar varsayımında bulunmuştu. Fakat insan eylemleri olgusal bakımdan, özgürlüğün doğası gereği, bir kavram altında genelleştirilemeyecek bir olumsuzluk alanına işaret ettiğinden toplumsal tarihe ne doğanın ne de ahlakın yasaları uygulanabilir. Bu nedenle üçüncü eleştirisinde, bütün-parça ilişkisine dair apayrı bir düşünme tarzı geliştirerek insanlık tarihinin Tanrının/Doğanın planı gereği şekillendi-

16 Örneğin Callinicos sosyolojinin temelindeki fikirlerin Newton ve Locke kaynaklı bilimsel yönetime dayanmakla “ortak akılsallık modelleri” geliştirdiğini ve bu yöntemi ahlaki bir duyarlılığa “genişletmekle” normatif bir tarafı bulunduğunu ifade ederken aydınlanma söylencesini kısmi haklılıkla onaylamaktadır (Callinicos, 2004, s. 35).

ğinin *düşünülebileceğini* ifade eder (Doğan, 2018).<sup>17</sup> Tarihin bizim tarafımızdan varsayılabilir bir *ideler* altında inşa edilmeyi beklediği fikri, tarihsici teorileri besleyecektir. Fikrin daha sonraki eserlerde de geliştirilen bir ayrıntısı ise oldukça önemlidir: Kant’a göre –sözleşme teorilerinin aksine- iyi veya kötü bir doğa atfedilemeyecek olan insanın tarih bakımından dikkate alınacak en temel hususiyeti *toplumdışı toplumsallık* özelliğidir (Doğan, 2018). Bu hususiyet bireylerin bir iç gerilimi olduğu kadar topluluk yaşamının da temel *antagonizmasını* (çatışkı) teşkil eder. Bu kurguda Tanrının/Doğanın planının içsel olan gerilimin ahlaki, dışsal olan çatışmanın kültürel gelişimle kapsanarak aşılması yönünde olduğu düşünülmektedir. Kant’a göre böyle düşünmenin haklılığı konusunda içimizi rahatlatacak ampirik veriler de bulunabilir.<sup>18</sup> Dikkat edelim ki geçmişten kalan tüm sorunların yine büyük ölçüde geçmişin kavramlarıyla ve fakat düşünme tarzının büsbütün değiştirilmesi aracılığıyla bağlandığı bu çözüm; Hegel ve Marx’ın tarihsiciliğini, Weber’in ideal tiplerini, etkileşimci ve ilişkiselsel yaklaşımların karşı tözcü kavrayışını,<sup>19</sup> Kant’ın Tanrı varsayımı yerine Toplum varsayımını yerleştirdiğini ifade eden Durkheim’in (Doğan, 2019) metodolojik bütüncülüğünün felsefi köklerini işaret etmektedir.

Değişimin bilimsel teorisine geçiş, aslında sosyolojinin doğuşunu haber veren “toplumsal fizik” isminin ortaya çıktığı dönemde pozitivizmin tahkim edilmesiyle alakalıdır ve bu açıdan Diderot, D’Alembert ve özellikle Turgot ve Condorcet’in etkisi görmezden gelinemez (Freyer, 2012, s. 39 vd.). Bununla birlikte Saint-Simon, Comte ve Spencer karşısında Marx, değişimin bilimsel teorisinde daha ziyade rasyonalist gelenek içinde ele alınması gereken yeni bir hat belirlemiştir. Öyle ki Marx’ı değişimin hem bilimsel hem de sosyolojik teorisine geçişin öncülerden saymak gerekmektedir. Comte pozitivizmin en önemli isimlerinden olsa da çalışması medeniyetler tarihi görünümünde olduğundan (Durkheim, 2005) teorisi tam anlamıyla sosyolojik olarak ayrıştırılamaz. Buna karşın Marx’ın bilim eleştirisi ve görünüş-gerçeklik ayırımına dayanan realist duyarlılığı, her ne kadar bazı metateorik tasniflerde natüralizm kategorisi altında Comte ile buluşturulsa da değişimin bilimsel teorisinde iki hat ortaya çıkarmıştır. Üçüncü bir hat, Marx’ı da epeyce etkilemiş bulunan faydacı okulun ahlak ve ekonomi politik alanındaki çalışmalarına dayanmaktadır. Bu nedenle felsefi temeller saklı tutulmak kaydıyla, değişimin sosyolojik teorisinin bu

17 Bu fikrin Aristoteles’teki ile karşılaştırılması problemin, anahtar kavramların ve çözümün genel yapısının benzerliğine rağmen düşünme ve temellendirme tarzındaki farklılığın önemini gösterecektir. Bu farklılığı geçiştirmek veya benzeşimler üzerinden ele almak ise bazı yorumcuların (Bock, 2014, s. 61 vd.) yaptığı gibi sosyolojik literatürü beslediği oranda Aristoteles’i ilerleme fikrine eklemlenmek gibi bir aşırı-yoruma götürebilir.

18 Kant bu teoriyi ampirik veriden çıkarmaz, fakat bu verilerle bir umut ilkesi olarak düşünülebilen ilerleme teyit edilebilir. Örnek olarak Arendt’in, Kant’ın Fransız devrimi analizine ilişkin yorumu için bk. Arendt (2005).

19 Kant, Leibniz-Hume ayrışmasını her ikisinin de tözcülüğünü açacak şekilde, *töz olarak kavradığımız şeyin aslında gördü çoklusunun anlama yetisi kategorilerimizden “ilişki” kategorisinin belirli bir tarzı olan “töz” kavramı altında inşa edilmesi* argümanı ile çözmüştür. Böylece Kant, Newton’dan itibaren matematiksel formülasyonundan görüleceği gibi bireyselin tözcü kavranışı karşısında şeylerin yalnızca birbirleriyle etkileşimi içinde kavranabilir olduğu fikrinin temellendirmesini yapmış olmaktadır. Bu açıdan kişilere uyarak tözcü veya bireyci sosyolojileri Kant ile irtibatlandırma girişimlerinin meseleyi derinlemesine ele almadığı düşünülebilir.



üç bilimsel teoriden, fakat özellikle Comte ve yaptığı işi sosyoloji olarak adlandırmayan Marx ile iletişim hâlinde geliştiği ifade edilmelidir. Böylece değişimin bilimsel teorisinden sosyolojik teorisine geçişin hem metodolojik sorunları hem de analiz içelikleri belirmiş olmaktadır.

Değişimin sosyolojik teorisine geçiş, buraya kadar dile getirilen sorunların ikilikler üzerinden kavranması, analiz edilmesi ve çözüme bağlanması girişimleriyle karakterize edilebilir. Birebir eşleşme sağlamasa da Marx'tan itibaren gelişen düzen-eylem, belirlenim-özgürlük, yapı-fail, makro-mikro, deneysel-rasyonel, pozitivist-tarihselci gibi ikiliklerin büyük ölçüde paralel ayrımlara işaret ettiği sıklıkla ifade edilmiştir.<sup>20</sup> Öyle ki kimi yorumcular bütün bir sosyoloji tarihinin metateorik analizinde esasen iki sosyoloji kültüründen fazlasıyla karşılamayacağımızı ifade etmiştir (Dawe, 1970; Hall, 2013). Yukarıda dile getirildiği gibi süreç, tarihe ilişkin duyarlılıkta büyük bir dönüşümün yaşanmaya başladığı ve bilme formları açısından değişimin denkleme dâhil edildiği ve yeni felsefi temellendirme biçimlerinin oluşmaya başladığı bir süreçte işaret eder. Kant'ı sosyal bilimlerdeki alternatif teorik konumlanmaların ortak kaynağı kılan esas saik, bütün ikilikleri sırasıyla *doğa bilimleri*, *ahlak*, *sosyal bilimler* adına üç büyük eleştirisinde aşmaya çalışmasıdır.<sup>21</sup>

### Max Weber'in Değişim Sosyolojisinin Metateorik Analizi

Sosyolojinin veya sosyolojik çözümlemenin tarihi türünden eserlerin veri yoğun niteliği nedeniyle her bir teorisyenin öncellerine getirdiği eleştirileri, betimleyici bir tarzda anlama eğilimine sahibiz. Fakat bu eleştiriler, daha ziyade sosyolojinin başlangıcından itibaren bünyesinde taşıdığı metodolojik sorunları cisimleştirmektedir. Diğer bir deyişle, bir düşünürün öncellerine getirdiği eleştiri, onun metodolojik konumundan hareketle geliştirdiği ve açıkça ifade edilmiş tikel bir eleştiri olduğu kadar sosyolojiye içkin sorunları işaret eder. Bu sorunlar: (i) nesne sorunu, (ii) bilgi/bilim sorunu, (iii) metodoloji sorunu, (iv) nesnellik sorunudur.<sup>22</sup>

**Nesne sorunu.** Sosyoloji özgül bir bilim olacaksa, nesnesinin de özgül bir tarzda belirlenmesi gerektiği, kurucu isimler tarafından fark edilmiş ve bu yönde özgün çalışmalar yapılmıştır. Fakat sosyolojinin modern toplumun oluşumu, yapısı ve yönünü anlamaya yönelik bir bilim olarak geliştirilmesi çabası, doğal olarak bu özgül nesne ile değişim olgusu arasında nasıl bir denklem kurulacağı sorununa çarpmıştır. Dola-

20 Doğrudan bu ikilikleri konu edinen çalışmalar yanında Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*'te sosyoloji tarihinin bu ikiliklerin işaret ettiği sorunların çözüm denemeleri olduğuna işaret etmektedir (Bauman, 2019).

21 Kant'ın üçüncü eleştirisinin estetik ile münhasıran beğeni yargısıyla ilgili boyutları haklı olarak ön plana çıkarılmakla birlikte ilk iki eleştirisindeki projenin devamı olarak sosyal bilimlerdeki metafiziğin temellendirilmesi olarak da okunması gerektiğini düşünüyoruz.

22 Aslında sosyal bilimlere felsefi bir analiz uygulanmak istendiğinde bu türden sorunlara işaret etmek *tutarlı* görünüyor, çünkü bu sorunlar felsefeyi baştanbaşa tarayan varlık, bilgi ve değer üçlüsünü ifade eder. Benzer bir kurgu için bk. Benton (2016, s. 16 vd.). Fakat ileriki sayfalarda bunun aynı zamanda *uygun* olduğu görülecektir.

yısıyla nesne sorununa ilişkin bir tutum belirlenmeksizin değişim analizi, dolayısıyla da sosyoloji muhaldir –bu tutum örneğin Elias’ta olduğu gibi nesnenin tözsel belirlenimi aleyhine olsa bile (Elias, 2016). Yukarıda sosyolojinin düşünsel kaynakları zikredilirken aslında “toplum” fikrinin ortaya çıkışı, tanımlanma çabaları ve ilgili sorunlara değinilmiş oldu. Oradaki temel tartışma hattı birey-toplum ikiliği, yani toplumun bireyler toplamı mı yoksa özgül bir bütünlük mü olduğu idi. Bunlardan ikincisi tümellerle ilişkisi bağlamında bütünüyle felsefi karakterde bir tartışma olmasına rağmen –ilişkiyel sosyoloji dışında ana akımda- nesne ile irtibat bakımından etkisini yitirmiş gözüküyor. Nesne sorunu, kısaca sosyolojinin inceleme konusunun tekabül ettiği gerçekliğe ilişkindir. Bu gerçekliğin, araştırmacının deneyim ve zihni melekelerine dışsal varlığı çalışmamızın sınırlarını aşar –ki Weber’de olduğu kadar Durkheim’da da bu gerçeklik metodolojiktir (Doğan, 2019).

Weber, öncellerinde (ilişki, etkileşim, bütünlük karşısında) birey namına eksik kalan vurguyu tamamlayarak sosyolojideki mümkün metodolojik konumları son sınırına genişleten bir düşünürdür. İnsanın birey olmak bakımından atomik bir yapıda kavranmasına dayanan metodolojik bireycilik, Weber’in döneminde her şeyden çok marjinal iktisat teorisi ile faydacı felsefeyle özdeşleşmişti. Bu ekollerle ilişkisi düzeyinde Weber’in Hegel ve Marx’ta karşıt biçimlerde tezahür eden realist kavrayışa sahip olmadığı söylenebilir.<sup>23</sup> Realist-nominalist gerilimi, çağdaş sosyoloji literatüründe özellikle metateorik analiz düzeyinde toplumsal bütünlüklerle bireylerin karşı karşıya getirildiği bir kompozisyonda anlaşılmıştır.<sup>24</sup> Oysa Weber, bizi sarmalayan gerçekliğin bilimi olarak sosyolojiyi geliştirirken, “olayların ölçülemez akışı”nın “tarihsel teklik” arz ettiğini; fakat bir kültür bilimini mümkün kılan aşkınsal koşulun, “dünyaya karşı maksatlı bir duruş alma ve bu duruşa bir anlam yükleme kapasitesi ve iradesi bahşedilen bizzat kendimizin kültürel varlıklar olmamız”dan kaynaklandığını ifade eder (Weber’den akt., Jensen, 2018, s. 36–37).

Weber meseleyi birey-toplum ikiliğine indirgeyerek birey lehine bir karara bağlamışsa da sosyolojinin konusunu psikolojiden ayırmak üzere “toplumsal eylem”in incelikli bir tanımını geliştirdiği açıktır. Buna göre toplumsal eylem, failin öznel bir yönelimle özel bir anlam verilmiş olan davranışdır (Weber, 2012a, s. 112). Weber yeni-Kantçı felsefe okullarından etkilenmiş bir düşünürdür ve özellikle kültür bilimlerinde tümel kavramlar aracılığıyla yapılacak nihai tözcü tanımlamalara karşı her zaman tedbirdir. Böylece bütünlükler anlamında toplumsal varlıkların gerçekliğini sosyolojinin dışına atar; bu türden varlıklar sosyoloji tarafından ancak bireysel eylemlerin sonuçları ya da örgütlü biçimleri olarak anlaşılabilir (Weber, 2012a, s. 122).

23 Weber’in marjinal iktisat okuluyla metodolojik ilişkisinin ikincil literatürde önemli bir yeri bulunmaktadır (Callinicos, 2004, s. 225 vd.; Öğütte, 2013, s. 74 vd.).

24 Sosyolojinin realizm-nominalizm karşıtlığının otantik formunu bilinçli ya da bilinçsiz deforme ederek alımladığı ifade edilmelidir. Toplumun gerçekliği(nin mahiyeti) tartışmasının birey-toplum ikiliğine indirgenerek işletilmesi sorundur. Fakat ayrıntısına giremeyeceğimizden tartışmayı bu dil üzerinden sürdüreceğiz.

Fakat devlet, düzen, ulus türünden toplumsal bütünlüklerin sosyal bilimlerin başka türlü bilme amaçları (nedensel açıklama) açısından kaçınılmaz olduğunu düşünür. “Sosyolojik bakış açısından örneğin bir ‘devlet’, içinde anlamsal olarak yönlendirilen belli toplumsal eylem türlerinin yer alma olasılığı kalmadığı anda artık ‘var olmak’tan çıkar” (Weber, 2012a, s. 135). Nihayetinde toplumsal bütünlüklerin eylem kabiliyeti bulunmamakta ve birey fail ihmal edildiğinde eylemin sorumluluğu açıkta kalmaktadır.<sup>25</sup> Fakat Weber parçaların açıklanabilmesi için yaratılan gerçeklikler olarak bu türden toplumsal bütünlüklere başvurmayı “sosyolojinin işlevsel anlatım tarzı” olarak ifade etmekle birlikte bu yapay gerçekliğin “abartılması” (şeyleştirme) tehlikesine dikkat çeker (Weber, 2012a, s. 123).

Toplumsal eylem terimindeki “toplumsal” teriminin ilk çağrışımları nedeniyle oluşabilecek yanlış anlamaları önlemek için Weber, kastettiği şeyin bireylerin yalıtık veya kolektif biçimde sergiledikleri benzer eylemler olmadığını vurgular. Toplumsal eylem, ne birçok kişinin tek biçimli eylemi (örneğin yağmurlu havada herkesin şemsiye açması) ne de etkilenmiş bir eylemdir (örneğin kitlesel eylem veya taklit) (Weber, 2012a, s. 131). Bu ayrımın ve gerekçesi olarak verilen örneklerin kusurlu olduğu söylenebilir. Örneğin, Elias şemsiye kullanımının yer etmediği toplumlar üzerinden bunun doğal bir eylem olmadığı ve pekâlâ toplumsal eylem kategorisine dâhil edilebileceğini görmüş-tür (Elias, 2016, s. 177). Weber toplumsal eylemin aynı zamanda sosyolojinin özgül nesnesi olduğunu söylerken davranış ve eylem (ya da eylem ile toplumsal eylem) arasında bir ayrıma gider. Kelimenin ilk anlamında toplumsal olmayan, tamamen bireyin içinde başlayıp biten bir davranış, toplumsal eylem değildir; çünkü burada Weber’in belirlediği ötekini dikkate alma ve öngörü ölçütleri sağlanmaz: Failin başkalarının davranışlarını göz önünde bulundurması ve eylemin buna göre bir seyir izlemesi (Weber, 2012a, s. 112, 130–132). Diğer taraftan Weber’in anlamlı eylem ile toplumsal eylem arasında yaptığı ayrımın keyfi veya temellendirilmemiş olduğu yolunda belirlemeler yapılmıştır. Örneğin Winch, Weber’in de kabul edeceği gibi anlamın kültürel bir mefhum olduğu tespitine dayanarak anlamlılığın aynı zamanda toplumsallığı gerektirdiği yolunda bir itiraz geliştirir (Winch, 1994, s. 113).

Şu hâlde analiz her ne kadar farklı araçlara başvuracak olsa da bireysel eylem motiflerine irca edilerek çalışılmak durumundadır. Bu nedenle Weber, Avrupa toplumunun güncel tipi ile önceki toplumsal tipinin içsel analizini atlayarak ikisi arasındaki geçiş sürecinde bireyselliğin değişimin kurucu ilkesi olduğunu düşündüğü bir zaman dilimine odaklanmış görünüyor. Öyle ki sosyalist bir toplum bile -bireyci değerleri benimsemekle aynı anlama hiçbir şekilde gelmeyen- bireyci bir metodolojiyle çalışmak durumundadır ve şu soruyla başlamalıdır: “Bu sosyalist toplumdaki tekil üyelerin ve katılımcıların ilk planda toplumun oluşacağı ve varlığını sürdüreceği şekilde davran-

<sup>25</sup> Weber çalışmalarının ana güzergahının iktisat sosyolojisi olduğu yolundaki görüş, eylemin sorumluluğu teması altında girdiği tartışmalar ve hukuka yönelik ilgisi ile sınırlıdır. Kurucu sosyologlar ekonomi meselesine yoğun gündem ayırmıştır, çünkü modern toplumun oluşumunda ve krizlerinde ekonomik bir karakter baskındır.

masını hangi güdüler belirler ve onları bu şekilde davranmaya yönlendirir?” (Weber, 2012a, s. 126). Kant için bir davranışın ya da yapıp-etmenin eylem olarak anlaşılabilmesi *doğal olmayan bir ilkeye göre* ölçütüne tabi idi ve her ikisi de çıkar ifade eden kişisel ve kültürel yönlendirmelere karşı aklın (ahlak) yasasını getirmişti. Weber’de bu ilkeler yerini duygusal, geleneksel ve rasyonel olan eylem motiflerine bırakmıştır. Ancak bunlardan ilk ikisi bilinçli biçimde anlamlı olarak yönlendirilen eylem tipleri olmaktan çok anlamlılığın sınırında hatta çoğunlukla dışında gerçekleştirilir. Duygusal motifli eylemlerin ilkesinin faile içsel olduğu, bu meselenin kavranamaz ölçüde öznel bir olay olduğu ve Weber’in de bu tipi analizin dışında bıraktığı açıktır. Fakat geleneksel, değersel ve amaçsal motifli eylemlerde durum farklıdır ve bireyciliğin burada ne kadar işleyeceği açıkça tartışmalıdır. Geleneksel eylemin ilkesinin toplumsal *ethos* olduğu, değerlerin külli anlamlara işaret ettiği, amaçların ise -kendisine ulaştıracak araçların rasyonel seçimini göz ardı etsek de- yapısal olarak analiz edildiğinde köklerinin pekâlâ toplumsal bir temsilde bulabileceği düşünülebilir.

Weber’in duygusal, geleneksel, akılsal ayrımının Kant’taki bireysel ve kültürel öznellikte akıl arasındaki ayrıma, Aristoteles’teki doğa, alışkanlık, akıl arasındaki ayrıma tekabül ettiğine dikkat edelim (Doğan, 2018). Weber’in bu kadim ayrımı sürdürdüğü fakat Aristotelesçi çerçevenin birkaç yüzyıl boyunca geçirdiği sarsıntıdan sonra ayrıma hem Kant’ın getirdiği çözümden hem de *Kant’la birlikte Kant’a rağmen* Marx, Simmel ve Durkheim’in getirdikleri çözümlerden tatmin olmadığı görülüyor. Çağdaş sosyolojide bu gerilimlerin hâlâ sürdüğü de düşünülürse, sorunun bizatihi nesne kavrayışı ile ilgili olduğu ve çözümsüz kaldığı oranda mümkün olan en geniş ve derin kavrayışına erişmeye çalışmak yerine öncellerde tespit edilen sorunların budanmasıyla daralmanın sürdürüldüğü görülecektir. Gerçekten de “toplumsal analizin nesnesi nedir?” türünden bir soru, Weber’in de dâhil olduğu bir süreçte nesneye ilişkin modern öncesi temellendirme biçimlerinin inşai olmayan bir nesne kavrayışı aleyhine nasıl geliştiği sorusundan önce cevaplanamaz.

**Bilgi-bilim sorunu.** Weber’in bilgi-bilim tartışmaları büyük ölçüde nesne ile irtibatlı olarak ortaya çıkan sorunlara önerdiği çözümü tahkim etmeye yöneliktir ve metodoloji tartışmalarına gömülüdür. Şimdi, Weber’in *sosyolojinin işlevsel anlatım tarzı sayesinde yaratılan gerçeklikler olarak toplumsal bütünlüklere şekleştirme hatasına düşmeden başvurulabileceği fikrine* geri dönelim. İşlevsel anlatım ile kastedilen bütün-parça ilişkisinin analizinde kullanılan organizmacı alternatiftir ve Weber’in burada koyduğu sınır, bilişsel bir değer atfetmeden bütünlüklerin somut açıklama ve geçici yönelim için araçsal kullanımıdır –ki bu yalnızca faydalı değil, aynı zamanda kaçınılmazdır (Weber, 2012a, s. 123). Weber’e göre topluluğun doğası organizmanınkinden farklı olduğundan işlevsel analiz, analiz edilen konunun kapsamını kavramak bakımından bir başlangıç aşamasıdır. Bu ilkeyi yukarıdaki sosyalist toplum analizi örneğiyle buluşturursak, öncelikle bu toplumun *sanki-organizmik* yapısı aracılığıyla problemin tematik çehresi

tespit edilir ve nihayetinde belirlenen boyutlar birey faillerin toplumsal eylemlerinin açıklayıcı anlaması yoluyla analiz edilir. Bazı yorumcuların metodolojik çoğulculuk olarak okuduğu bu türden belirlemeler, Weber sosyolojisinin temel karakteridir ve on dokuzuncu yüzyılın meşhur metodoloji tartışmasının sonucudur. Fakat Weber’in uzlaşmaz seçeneklerin sentezleyicisi mi yoksa metodolojik çoğulcu mu olduğu tartışmalıdır (Özlem, 2004, s. 316 vd.). Dolayısıyla her durumda Weber’in sosyolojiyi bağımsız bir bilim olarak kurma girişimi, doğa bilimleri ile kültür bilimleri arasındaki kategorik ayrımın yüzleşmek durumunda kalmıştır.

Weber’in doğa-kültür bilimleri ayrımına dayalı engeli aşmak üzere geliştirdiği argümanın negatif kısmı ayrımın metodolojik reddine, pozitif kısmı ise yerleşik kavramların dönüştürülmesi ve yenilerinin üretilmesine dayanır. Weber ne doğa bilimlerinin bütünüyle nesnel, açıklayıcı, niceliksel ve yasal bir karaktere sahip olduğunu ne de kültür bilimlerinin bütünüyle tartışmalı, yorumlayıcı, niteliksel ve kurgusal bir karaktere sahip olduğunu kabul eder (Freund, 1991, s. 81–82). İster nesnesi bakımından araştırmanın farklı gerçekliklere yönelmesi anlamında, isterse gerçekliğe farklı metodolojilerle yönelme anlamında ele alınsın, Kant’tan beri doğa ile tarih arasında kategorik bir ayrım bulunduğu fikri palazlanmış durumdaydı. Alman düşüncesinde doğa bilimleri ile kültür bilimleri arasındaki ayrımın temayüz eden bu yarılmayı, Weber muhtemelen faydacı ahlak ve iktisat teorisiyle irtibatı üzerinden aşmış gözüküyor. Şöyle ki, Kant’ın ahlak metafiziği tartışması bir ahlak teorisi olarak algılanarak rigorizm eleştirileri getirilmiş ve salt biçimselci yapısı nedeniyle teorisinin içeriğini faydacılığın doldurduğu ima edilmiştir (Doğan, 2018). Burada ise onun kültür bilimleri metafiziğindeki boşluk Weber’in de yaptığı gibi yine faydacı teorilerle iktisat teorisinin bireyci duyarlılığıyla tahkim edilmiştir. Dolayısıyla Weber için ayrım haklı olmakla birlikte aşılması gerekmektedir.

Weber’in “bir madde, şayet şu soruyu soramıyorsak, ‘doğa’nın bir parçası hâline gelir: ‘Anlam’ı nedir?” (Vandenberghe, 2016, s. 33) ifadesi kritik önemdedir. Anlamı bertaraf etmenin sonucu, psikik olayı fizyolojik olguya, anlamlı kültürü mekanik doğaya indirgemektir. Weber’e göre anlam ya failin öznel olarak amaçladığı anlamı ya da öznel anlamın teorik olarak algılanan ideal tipini anlatır; her iki durumda da ne nesnel ne de metafizik olarak “doğru”luğa özdeştir (Weber, 2012a, s. 112). Şu hâlde sosyolojik analize birey faillerin “toplumsal eylem”i gibi öznelci bir temelden başlıyor gözükse de metodolojik temellendirmesi bir yandan bu öznelci tarafı nesnelleştirmeye diğer yandan da ölçek genişletmeye eğilimli bir şekilde kurgulanmıştı. Weber, toplumsal eylemin açıklanabilmesi için her ne kadar kapsayıcı olmasa ve aralarında güçlü geçişlilikleri bulunsun da bazı eylem tiplerini açıkça ve yine *işlevsellik* ölçütüne göre kurgular: *duygusal*, *geleneksel*, *değersel rasyonel* ve *araçsal rasyonel* (Weber, 2012a, s. 132–133). Bunlardan ilk ikisinin rasyonel bir öge içermediği açık, diğerleri ise Weber’de rasyonalite tipleri olarak belirlenen teorik, pratik, tözel ve formel ras-

yonallite ile irtibatlı olarak anlaşılabilir. Tözel rasyonalite değersel rasyonel eylem ile örtüşürken formel rasyonalite araçsal rasyonel eylemle örtüşür. Eylemdeki dört tip birer eylem güdüsü olarak faili doğrudan bağlayan, gözlemciye ise eylemin anlamlı bir nedeni olarak görünen anlam-bağlamı ya da kültürel niteliklerdir (Özlem, 2004, s. 170).

Vurgunun birey fail üzerinden tanımlanan toplumsal eyleme yönelik olması, sorunu yoruma açık hâle getiriyor olabilir. Fakat Weber'in sosyolojinin nesnesi olarak asli tercihinin toplumsal eylemin "anlam"ı olduğuna dikkat etmek gerekir. Nesnellik ve ölçek genişlemesinin imkânı, bu incelikli belirlemede ortaya çıkacaktır: Bilim "şeyler arasındaki somut ilişkilere değil, sorunlar arasındaki teorik ilişkilere dayanır" (Weber'den akt., Jensen, 2018, s. 48). Anlam ise öznel ile nesnel arasındaki geçişkenliği sağlayan muğlak bir kavram olarak sorunlar arasında teorik ilişkiler kurulmasını mümkün kılacak şekilde kodlanmıştır. Diğer taraftan Weber, sosyolojinin ana konusu (nesnesi) bakımından toplumsal eyleme ayarlanması gerektiğini, fakat bunun sosyolojinin tek konusunun bu olduğu şeklinde anlaşılması gerektiği konusunda uyarır (Weber, 2012a, s. 132). Böylece toplumsal eylemden, toplumsal ilişkiye ve toplumsal kurumlara geçiş sağlayabilecektir. Bu geçişi mümkün kılan en önemli öge ise anlam atıflarıyla inşa edilen ideal tiplerdir. Daha önce Kant bilginin bir sentez faaliyeti olduğunu ve sentezin deneyime dayalı görü çoklusunun rasyonel inşasına dayandığını göstermişti. Şimdi ise Weber bilginin deneysel gözleme dayalı "doğrudan anlama" ile ortaya çıkmayacağını, nedensel zinciri kavrayabileceğimiz "açıklayıcı anlama" ile mümkün olduğunu; bunun da rasyonel bir inşa olduğunu ve "ideal tip" aracılığıyla icra edilebileceğini söylemiş oluyor.

Weber'in amacı "açıklayıcı anlama" yöntemi geliştirmek olmakla birlikte açıklama kısmı pozitivist ve natüralist metodolojilerce yeterince işlendiğinden, anlama üzerinde durması sosyolojisini yanlış yorumlamaya neden olmamalıdır (Freund, 1991, s. 79; Keat ve Urry, 2001, s. 231). Nihayetinde verilen açıklama, olgular ya da olaylar arasındaki seçici yatkınlıklara bağlı olarak verilebilecek mümkün en iyi açıklamadan daha ötesi değildir ve bu açıdan anlayıcı bir açıklama veya açıklayıcı bir anlamadır. Anlamanın iki türü gözleme dayanan *doğrudan anlama* ve eylem güdülerine dayanan *açıklayıcı anlama*; fakat açıklık ve kesinlik konusundaki iddiasına rağmen nedensel geçerliliği sağlayamaz (Weber, 2012a, s. 116). Bir eylemin hangi motifi bedenleştirdiği henüz gözlemciye açık olmasa da eylemin kendisi bedenseldir, yani analitik olarak gözlemciye açık olabilir ve açıklanabilir. Fakat Weber eylemin sırf irrasyonel bir doğa olgusu olmaması, olması gerektiği gibi bireyselleştirilmesi yoluyla motifini anlamayı talep etmektedir. Tersî durumda, bir eylem analitik olarak amaç-aracı ilişkilerini içeren nedensellik bakımından açık olmasa da eylemin anlamı gözlemle eşzamanlı olarak tezahür edebilir. Fakat Weber bu defa eylemin, sırf rasyonel bir tarih olayı olmaması, genelleştirilmesi yoluyla nedensel zincirini açıklamayı talep etmektedir.



Görüldüğü gibi temel sorun öznelci bir çıkış noktasından nesnellik ölçütünün nasıl sağlanabileceğidir? Bu sorun daha önce Kant’ın başını epeyce ağrıtmıştır, fakat muhtemelen Weber Kant’ın insan bilimlerine getirdiği çözümün doğa bilimi ile ahlak meselesine getirdiği çözüm kadar güçlü olduğuna ikna olmuş değildir. Adam Smith, *Ahlaki Duygular Teorisi*’nde ahlaki yargıların temellerini açıklamaya çalışırken insanların “benzerlik”leri önermesinden daha aşkın bir iddiaya gerek olmadığını öne sürmüştü (Gordon, 2015, s. 521) –ki bu da ampirik yaklaşıma ve bilimsel açıklamaya olanak tanıyan bir stratejidir. Dolayısıyla Weber’in bireyci bir konumu koruyarak açıklayıcı anlamayı bilimsellik ölçütüne uygun hâle getirmesinin, o gün için rüştünü ispatlamış tek yolu bulunuyordu. Faydacılığın *benzerlik* dolayısıyla *sempati* kategorisi, Kant’ın *ortak duyu* kavramına kıyasla iktisat teorisinde ve politikasında epeyce iş görüyordu. Weber’in bu konuda yeni-Kantçı miras ile marjinal iktisat okulunun elinde epeyce incelmış bulunan faydacı seçeneği uzlaştırdığı düşünülebilir. Fakat burası sorunun bittiği değil, başladığı yerdir, çünkü “benzerlik” kavramının kendisi bu türden bir nominalizmin ciddi sorunlarla karşılaşabileceği bir içerime sahiptir. Faydacılığın muhtemelen mahiyeti üstünde yeterince durmadığı benzerlik kategorisinin bir tümel olarak kavranmak zorunda olması durumunda Weber’in argümanı oldukça gerilimli bir hâle gelecektir, nihayetinde benzerlik bir ideal tip de değildir.

**Metodoloji sorunu.** Yorumlayıcı geleneğin kültür bilimleri alanında pozitivist hegemonyayı kırma stratejileri onları karakterize eden temel çıkış noktasıdır. Fakat genellikle gözden kaçan şey, Kantçı kökleri dâhil olmak üzere bu stratejilerin her zaman pozitivistliğe en azından doğa bilimleri alanında bir özerklik vermiş olmakla, natüralist bir tarafı bulunduğudur. Weber’e bu gelenek içinde ayırt edici konumunu veren şey, bu zımni kabulü, verimli yanlarıyla kültür bilimlerine genişletmiş olmaktır. Sosyoloji, toplumsal eylemi *yorumlama* yoluyla *anlamak* ve böylece onun yönelim ve sonuçlarını *nedensel* olarak *açıklamak* isteyen bir bilimdir (Weber, 2012a, s. 112). Böylece Weber’in metodolojisi şu üç fikir etrafında gelişir: değer-ilişkisi, yorumlayıcı anlama ve idealleştirmeler (Benton, 2016, s. 147–148).<sup>26</sup>

İdeal tipi açıklayıcı anlamamanın yollarından biri olarak kurgulamıştır, çünkü onun çalışmasında bu kavramların işlevi, tarih alanında söz konusu edemeyeceğimiz anlama yetisi kategorilerinin doğa açıklamasında gördüğü işlevle benzerdir. Diğer bir deyişle “ideal tip” açıklayıcı anlamamanın rasyonel yolu için mümkün nesnellik ölçütünü sağlamanın araçlarından biri olarak görülebilir.<sup>27</sup> Weber için sosyolojide; insan eylemiyle ilgili bilimlere yabancı “fiziksel” ile “ruhsal” arasındaki ayrımla ilişkisi bakımından psikolojinin ayrıcalıklı hiçbir vasfı olamaz, çünkü bu ayrım fiziksel olmayanın ruhsal

26 Toplumsal eylemin analizinde anlamın yeri sorununun Weberci çözümü bizi eylemin üç düzeyiyle karşılaştırır: belirli amaçlar üzerinde sağlanan uyuşmanın sonucu olan kurumlar ya da normlar, eylemin meşrulaştırıcı amaçları ya da hedefleri ve son olarak eylemi güdüleyen değer ya da idealler (Freund, 2014, s. 195).

27 Weber ideal tipi, kavrama sığmayan ampirik gerçekliği düşünmenin düzenleyici ilkesi olarak belirler (Weber, 2012b, s. 120–121).

olduğu şeklinde yanlış bir varsayıma dayanır (Weber, 2012a, s. 126–127). Örneğin matematiksel bir önerme fiziksel olmadığı gibi ruhsal da değildir; (ekonomi-politiği de kapsamak üzere) sosyolojinin “yasa”larının büyük bölümü bu türden rasyonel varsayımlar üzerine inşa edilmiştir. Yasa ise *ideal tip* aracılığıyla failin tipik güdü ve niyetlerinden hareketle eylem *olasılıklarını* anlatan bir “tip genellemesi”dir.<sup>28</sup> Weber sosyolojik analizini eylem tiplerinden başlayarak genelleştirici toplumsal tipler, bireyselleştirici tarihsel tipler gibi pek çok kavram üzerinden yürütür (Özlem, 2004, s. 200 vd.). Öyle ki analizin birey ile sistem arasında gidip gelmesi de anlam atıflarıyla inşa edilen bu tipleştirmeler sayesinde mümkün olmaktadır. Şöyle ki eylem tiplerinin yukarıdaki tasnifinde rasyonel olan iki tip olarak değersel ve araçsal rasyonel eylemden ve mukabil rasyonalite tiplerinden söz edilmişti. Buna göre değersel rasyonel eylem, aksiyolojik temellerinden özerkleşerek araçsal rasyonel eylemin teknik prosedürüne dönüştüğünde, tözsellikten soyutlanarak formel rasyonalite olarak tezahür eder ve nesnel bir biçime bürünür, yani şeyleşir (Vandenberghe, 2016, s. 156). Kapitalizm öncesi toplumsal formasyonda *insanlar için iş* tipinde kurulan denklem, formel rasyonalitenin sonucunda *iş için insanlar* tipine dönüşmekle (Weber, 2009, s. 53–70), aynı zamanda yeni bir ahlaki temel inşa etmiş oluyordu. Bu iki ahlak düzeni arasındaki temel fark, iradecilik ile belirlenimcilik arasındaki farka özdeşir.

Püriten, meslek sahibi olmayı istedi –biz, öyle olmak zorundayız. Çünkü asketizm manastır hücrelerinden meslek yaşamına taşınıncı ve dünyevi ahlaka egemen olmaya başlayınca... mekanik-makine üretimine dayalı büyük bir evrenin kurulmasına yardımcı oldu; bu evren bugün, bu mekanizma içine doğmuş olan bütün bireylerin... yaşam biçimlerini büyük bir güçle belirledi ve belirlemeye de devam edecektir (Weber, 2009, s. 156).

Weber’in bu görüşleriyle bağlantısını kuracağımız önemli tartışmalarından birisi meşruiyet konusuna hasredilmiştir. Weber düzenin meşruiyetini garanti etmenin iki yolunu tartışırken, bunlara paralel eylemin içerden ve dışarıdan motive edilebileceğini ifade etmiş olur (Weber, 2012a, s. 142 vd.). Genel olarak eylem, özel olarak ise toplumsal eylem ve toplumsal ilişki, yasal bir düzenin varlığı ya da eşdeyişle düzenin yasallığı varsayımı altında motive edilir. Bir düzenin yasallığını güvenceye alan ilk yol olan içerden belirlenime Weber duygusal, değer yönelimli rasyonel ve dinsel biçimleri; dışarıdan bir belirlenimle güvenceye alan ikinci yol olan dışsal belirlenime ise teamül ve hukuku örnek verir. Her ne kadar ilkinin salt öznel olduğunu söylerken örtük bir şekilde, ikincisinin dışsal etkiler beklentisiyle (çıkarcı, kazanma güdüsü) olduğunu söylerken ise açık bir şekilde her iki yolu da öznelliğe sabitlemek istese de pek ikna edici olduğu söylenemez.

Püritenizm, kişinin kendi yetenek ve karar verme gücüne dayanan rasyonel yasal kazanma güdüsünü koydu; bu güdü, -İngiltere’de devlet tarafından desteklenen tekelleri endüstrinin tümü kısa zamanda yok olurken- otorite gücünden bağımsız, bazen ona karşı ve ona karşı olan endüstrilerin doğmasında rol oynadı (...) Kapitalizmin ruhu olarak adlandırılan tutu-

28 Olasılık meselesi ile ilgili ayrıntılar için bk. Weber (2012b, s. 205–206).

mun, bizim Püriten meslek asketizminin içeriği olarak belirlediğimiz tutum ile aynı(dır ...)  
yalnız şu farkla ki, onda, Franklin'in zamanında çoktan kaybolmuş olan dini temel yoktur  
(Weber, 2009, s. 155–156).

Gerçekten öykünün gelişimi bu pasajda anlatıldığı gibi miydi, yoksa toplumsal ilişkilerin almaya başladığı yeni şekil, eski düzene karşı pek çok unsuru yan yana mı taşıyordu? Acaba bir ilişki düzeni olarak toplumun almaya başladığı bu yeni şekil, belirli külli kaidelerin muhtelif toplumsal alanlardaki özelleşmelerinin eski düzene karşı bir ittifakıyla mı şekillendi? İlk sorunun “materyalist” imasına karşılık, çalışmalarında bu yönde destekleyici ifadeler bulunabileceği gibi Weber ikinci sorunun ima ettiği bir idealizme, yani *düşüncelerin tarihsel gücüne* katkı yapan bir sosyolojik analiz geliştirmiştir denilebilir. Fakat analiz biçiminin ve başlangıç ilkelerinin mahiyetine bakılırsa bu türden bir idealizmi muhtemelen yalnızca Marksist eleştirilerle mücadelede kullanmayı yeğlemektedir. Weber'in meşruiyet meselesinde geliştirdiği önemli argümanlardan birine göre teamül, yasa ve ahlak arasındaki ilişki sosyolojinin konusu değildir; sosyoloji, düzenin meşruiyeti bakımından bunları “standart”lar olarak ele alır -ki dışsal belirlenimle meşru bir düzen, özel olarak estetik veya ahlaki meşruiyetle destekleniyor da olabilir (Weber, 2012a, s. 145).

Şimdilik duygular tartışma konusu edilmese bile Weber'in muhtemelen çözümü bakımından tükettiğini düşündüğü iki soruna dikkat edilmelidir: (i) ahlakiliğin ve dinseliliğin düzenin meşruiyetinden bağımsız kendinde sabit bir iç düzene sahip olması ve bireylerin de bu hâliyle işlevselleştirebiliyor olması, (ii) dışsal etkilerin beklentisi anlamında çıkarın öznel bir yapıda kavranması. Dinler tarihinin verileri göz ardı edilerek sadece Weber'in bizzat üstüne çalıştığı Protestanlığın Avrupa'daki yayılma, insanlar tarafından benimsenme ve meşruiyet kaynağı hâline gelme süreci analiz edildiğinde ilk sorunun tüketilemediği görülür. Çıkarların düzeni meşrulaştırması yerine, üyelerin çıkarlarına neyin karşılık geldiği ve ona erişim prosedürlerine ilişkin bilgilerini nereden getirdikleri sorusunun hâlihazırda meşru bir düzenin varlığını gerektirmesi düşünüldüğünde ise ikinci sorunun tüketilmemiş olduğu görülecektir. Weber kanaatimizce bunun farkındadır, fakat alternatif teorik konumlanmalara karşı bu dünyayı asli köklerine, yani bireyin eylem motiflerine indirgeyerek açıklamak istemektedir. Ölümünden kısa süre önce yazdığı bir mektupta, bir sosyolog olarak toplumsal analizde bütüncü kavramların kullanımına karşı mücadeleyi amaçladığını ifade etmiştir (Mommsen'den akt., Gordon, 2015, s. 529). Bunu yaparken ne kadar tutarlı olduğu ise görüldüğü gibi tartışmalıdır.

Bu bakımlardan Weber'in metodolojisinin kendi altını oyduğuna ilişkin sorgulamaların ikincil literatürde de önemli bir yer işgal ettiğini söyleyebiliriz (Turner, 2014, s. 124; Vandenberghe, 2016, s. 194). Fakat bireyci belirlemelerin bir biçimde bünyesinde taşıdığı ilişkisel öğeye Kalberg örneğinde olduğu gibi nadiren işaret edilmiştir (Kalberg, 2017, s. 95 vd.). Gerçekten de Protestanlık-kapitalizm ilişkisine bizzat

koyduğu şerhten de anlaşılacağı gibi Weber ne tek biçimli ne de tüketici bir açıklamaya onay vermektedir (Weber, 2009, s. 158–159). Fakat ondaki esas sorunun açık beyanları ve metodolojik tercihlerine rağmen farklı nedensel içerimlere sahip bütün açıklamalarının (kapitalizm, bürokrasi, şehir, hukuk, müzik vd.) *rasyonelleşmeyi* tek biçimli bir yasa olarak koruması olduğu ifade edilmiştir (Swingewood, 1998, s. 191). Bu yorumun Weber’i evrimci veya tarihsici teorilerle bir biçimde yakınlaştırdığına ve görece haklı olduğuna dikkat edilmelidir. Fakat sorunun genişletilerek evrimci veya tarihsici teorileri de mümkün kılan şu fikrin kökenini ve hangi süreçlerde meşruiyet kazandığını tespit edebilmektir: “toplumsal tarih, *bir biçimde* belirli bir tipten diğerine doğru dönüşmektedir”. Diğer bir deyişle, tarihin inşa edilebilir bir veri yığını olduğuna ilişkin on sekizinci yüzyıl kökenli fikir olmaksızın ne Ferguson ve Smith’in, ne Comte ve Spencer’in, ne Hegel ve Marx’ın, ne Durkheim’in ne de Simmel ve Weber’in toplumsal değişim teorisi felsefi bir zemin bulabilirdi. Dolayısıyla bu türden eleştirileri, Weber’deki *birey aktörlerin eylemlerinden düzenli bir toplumsal değişimin sadır olması* yönündeki fikrine irca etmek mümkündür.

Weber’de “niyetli eylemlerin niyet edilmemiş sonuçları” şeklinde ifade edilebileceğimiz fikrin önem derecesi kimi yorumcularca üzerinde uzun uzun duracak kadar fark edilmiş durumdadır. Marksist sosyoloji literatürünün *genellikle* Weber’i anti-Marksist olarak konumlandırma ve sosyolojisini de bireyci ve öznelci temelleri nedeniyle “bilimsel” olmamakla betimleyişi karşısında, Turner işte bu “niyet edilmemiş sonuçlar” fikrinden hareketle Weber sosyolojisindeki başka bir tarafa işaret etmek istemiştir (Turner, 2014, s. 26 vd.). Gerçekte “niyet edilmemiş sonuçlar” fikri, tarih ve dolayısıyla değişim kavrayışındaki dönüşümlerle birlikte birkaç yüzyıllık bir geçmişe sahip olsa da felsefi temellendirmesini yapan kişi Kant’tır. Kant’ın tarihin düzenleyici gücü olarak Tanrının/Doğanın planı varsayımının tarihsiciliğe ilham veren karakterini hatırlayalım. Bu fikrin ve yanı başında faydacı okulun *görünmez el* fikrinin,<sup>29</sup> önce Hegel’in sonra da Marx’ın elinde nasıl bir şekil aldığı düşünüldüğünde, Weber’in bireyin toplumsal eyleminden tarihin total yapılarına neden geçmek zorunda kaldığı doğru bir temelde anlaşılabilir. Diğer türlü, sırf Weber’deki karamsarlık ögesinden hareketle onu modernlik eleştirmeni olarak sunma riski göze alındığında, sosyolojik çalışmasına rehberlik ettiği varsayılabilir olacak proje kavranamaz kalır.

Bilgi ve metodoloji kısmının değerlendirmesi olarak diyebiliriz ki meselenin esasen nesne sorunuyla doğrudan ilgisi bulunmaktadır. Weber nihayetinde doğa bilimleri ile kültür bilimleri ayrımını aşmaya niyetlenmişti. Oysa Kant bilginin yeniden temellendirilmesi sürecinde hâlihazırda düzenli bir dünya varsaymaksızın deneyin muhal olduğunu ve fakat dünyanın da kendisine ilişkin deneylerin toplamı olduğuna

29 Smith ve Kant’ın aynı fikrin farklı ifadelerini verdiklerini iddia etmek (Callinicos, 2004, s. 36–37) kısmen haklı olmakla birlikte Smith’te ekonomi kendi düzenini otonom olarak kurar, Kant’ın Tanrı/Doğa varsayımındaki gibi dışsal bir güce ihtiyaç bulunmamaktadır. Bu fark hayatidir ve bizzat Weber’in formel rasyonaliteye geçiş analizlerinin iktisadi alandan devşirilmiş dayanağıdır.

ilişkin çıkmazları ima etmiş ve kendi alternatifini hem rasyonalist hem de ampirist geleneğin hâlâ tözcü olan formülasyonları karşısında nesneye rağmen geliştirmişti (Doğan, 2018). Bu durumda ne yalnızca ampirik ne de yalnızca rasyonel bir yolda bilgi elde etmek pek mümkün görünmemektedir. Doğa ve kültür bilimleri ayrımı da bu temelde ortaya çıkmıştır –ki Marx’ın itirazı ve natüralist programı tam da bu çerçevede anlaşılabilir.<sup>30</sup> Bunun anlamı şudur: Weber ister sentezci ister metodolojik çoğulcu olsun, geçmişteki bilgi krizinin taraflarından biri ile krizi çözen Kant’ın mahdumlarını meşru bir şekilde yan yana getirmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla Weber’in bilgi konusunda alacağı her eleştiri, etkileşim ve ilişki kategorisinin nesnenin alternatifi hâline getirildiği veya tahkim edildiği tarihsel uğrakların eleştirisinin Weber’de cisimleşmesinden ibarettir. Bunun gerekçesi bilginin; nesne ile girilen belirli bir ilişki sonucunda kazanılan bir sıfat olmaktan çok öznenin nesne üzerindeki tasarrufunun bir sonucu şeklinde anlaşılmaya başlaması ve fakat *kendinde şey* olarak nesne fikrinin getirdiği metafizik yükü taşıyamayan bu kavrayışların Kant tarafından kapsanarak aşılması sonucunda nesnenin akli bir inşa olarak temellendirilmesidir.

Metodoloji tartışmalarının ötesinde bir soru daha sorulmak durumundadır: Weber’in nihai aşamada Marx, Simmel ve Durkheim ile benzer bir analiz sonucuna varmış olmasına (yani birey fail, araştırma derin sulara açıldıkça buharlaşıp kaybolmuş olmasına) rağmen sosyolojinin başlangıç ilkesini birey faile ayarlamaktaki ısrarı neden? Bizce bu soru, yalnızca ontolojik veya epistemolojik sorunları içeren dizge içerisinde cevap bulamaz, bunun için aşağıda tartışacağımız “nesnellik sorunu” veri sağlayabilir.

**Nesnellik sorunu.** Nesnellik sorununu teknik ve ahlaki-politik bakımdan iki vechede ele almaya çalışacağız. Modern bilimlerde nesnellik sorunu, “olan” (olgusal) ile “olması gereken” (normatif) ayrımı boyunca süren ve Hume ile özdeşleşen tartışmayı Kant’ın neticelendirmesi ile çözülmüş gözüktür. Bilim metafiziği tartışmasının uzantısı olarak nesnelliğin doğa analizinde kişi ile değerler olarak ilişki kuran saf akıl idelerinin, ahlak analizinde ise bireysel çıkar ile kültürel normların elenmesiyle ortaya çıkar. Weber olgu-değer ayrımını hem metodolojik yazılarında (Weber, 2012b) hem de “Meslek Olarak Siyaset” ve “Meslek Olarak Bilim”de (Weber, 1998)<sup>31</sup> politik tutum ile bilimsel tutum arasındaki ilişkiyi tartışırken teknik bakımdan ele almıştır. Weber’e göre bilimsel analizde değerler yalnızca araştırmanın konusu olduğunda söz konusu olabilir; ne değerlere dayalı bir bilim ne de bilimden bir değer devşirmek bilimsellikle uyuşur (Weber, 2012b). Fakat bu tartışmayı uzatmadan bir örnekle me-

30 Fakat yine de Marx’ın doğa ve tarihin diyalektiğine ilişkin programına aranacak metafizik temelin (metodolojik değil) Herakleitosçu oluş fikrinde değil, Kantçı ilişki fikrinde bulunabileceği ifade edilmelidir. Bu açıdan Marx’ın ilişkiselselciliğini vurgulamanın -haklı olmakla birlikte niyet edilenin tam aksine- onun Kantçılığını vurgulamak anlamına geleceği gözden kaçmaktadır. İlişki fikrinin kendisi ise kadim olmakla birlikte nesne aleyhine gelişimi modern *düşünmenin* bir sonucu olduğundan mümkünün formlarından yalnızca biri olduğu unutulmamalıdır.

31 Weber dinleyicinin olası normatif yargı beklentisini konuşmanın sonuna ertelediği “Meslek Olarak Siyaset”i Nietzsche’nin “üst insan”ına ya da kendi “karizmatik otorite”sine ima ile bitirir.

selenin çerçevesini ifade edebiliriz. Protestanlık-kapitalizm ilişkisi etrafında ikincil literatürde henüz eser yayınlandıktan sonra başlayan tartışmaların mahiyetine ve bizzat Weber'in verdiği cevaba bakalım. Weber bu eserinde tarihsel bir farklılaşmanın etkenlerinden yalnızca birinin nihai olmayan analizini yapmıştır. “Seçici yatkinlıklar” olarak ifade edilen bu ilke, metodolojik olarak kullanıma açmakla birlikte tüketici bakımından tek biçimli açıklamaları reddetmek üzere formüle edilmiştir (Özlem, 2004, s. 88 vd.). Bu tutum, olgu-değer ayrımı bakımından ele alındığında Weber'in nesnellik ilkesini sıkıca işlettiği sonucu çıkarılabilir. Fakat (i) seçici yatkinlıkların hangi ölçüte göre belirlendiği (örneğin Weber'in seçici yatkinlıklarına göre mi?), (ii) tek biçimli açıklamanın reddine rağmen rasyonelleşmenin bütün analizlerin temel karakteristiği olarak Batı toplumlarına özgünlüğü içinde tanımlanmış olması sorun teşkil etmektedir.<sup>32</sup>

Sorunun ikinci veçhesi ahlaki-politik bir karaktere sahiptir. Toplumsal analizin, toplumsal alanları karakterize eden küllî ilkelerle irtibatlı olmadığını ya da tersini düşünmek idealizm-materyalizm karşıtlığının olumsuz bir mirası olarak değerlendirilebilir. Oysa bu karşıtlıktan bağımsız olarak her toplumsal analiz, *doğası gereği* her ikisi de normatif içerimli olan “güdüleyici sorunlar” ile “çözüm önerileri” arasında temellendirme işlevi görür. Şu hâlde bu üçlü arasındaki ilişki bizatihi değil, içeriği bakımından nesnelliğin konusudur. Şu hâlde bir toplumsal analiz, düşünmeyi harekete geçiren sorunlara çözüm bulmak üzere işlemsel bir faaliyet olarak düşünülebilir. Bu veçhenin iki farklı bağlamından birincisi güdüleyici sorunlar ve çözüm önerileri ile ilgili, ikincisi ise sorunlar ile çözümler arasında araçsallaşan toplumsal analiz ile ilgilidir.

Weber açısından güdüleyici sorun, bireyselliğin bir gölge fenomene dönüşmesidir, çözüm önerisi ise bu mantıksal örgüye göre özgürlük olanaklarının genişletilmesi şeklinde belirlenmeliydi. Fakat ikincil literatürde Weber'in Nietzscheci karamsarlığı ve çözüm önermediği fikri anonimleşmiş durumdadır.<sup>33</sup> Weber için Kantçı umut, Avrupa'nın gelişimini anlatan olgusal bir tespit mahiyetindedir ve çalışmalarının rasyonelleşmeye merkezi yer vermesi de bu tespitle tutarlıdır. Kant, Avrupa'nın aydınlanmış bir çağın eşiğinde, Aydınlanma aşamasında bulunduğunu ve sürecin tamamlanmasının aklın kamusal ve özel kullanımının aynı anda hem bireysel çıkardan hem de toplumsal otoriteden özerkleşmeyi getireceğini varsayıyordu. Yani rasyonelleşme gerçekleşmiştir, fakat sosyolojinin klasik çağında farklı terminolojilerle “şeyleşme” teması etrafında üzerinde anlaşılan nokta Kant'ın otonomi beklentisinin gerçekleşmemiş olduğudur. Şu hâlde Weber'in “demir kafes” ifadesi ile kastettiği anlam ve

32 Bu iki sorunun işaret ettiği Avrupa-merkezciliğe karşı geliştirilen eleştiriler mantıksal sonuçlarına taşındığında, Batı'da içeriden gelişen modernite eleştirilerinde görüleceği üzere çoğulculuk dayatma olarak ortaya çıkacaktır. Çoğulculuğun mahiyeti ise bilinçli bir seçenekmiş gibi sunulması karşısında artık ikincil bir sorundur.

33 Weber üzerindeki Nietzsche ve Marx etkisi bilinmektedir. Bizzat Weber, çağının ruhunun bu iki isim tarafından biçimlendirilmiş olması nedeniyle, bu isimlere kayıtsızlığın akademik dürüstlikle uyusmayacağını ifade etmiştir (Callinicos, 2004, s. 224).



özgürlük kaybına ilişkin tespitleri (Çiğdem, 2012) politik tutumu ile birleştirildiğinde bir çözüm önerisine sahip olduğu düşünülebilir. Diğer taraftan nesnellik meselesine yaptığı aşırı vurgunun nihayetinde kendisi için çözülemez bir problem olarak kaldığı ifade edilmiştir: “Siyasetin ya da bilim adamının ideal tipi nedir? Aynı anda hem eylem adamı ve hem profesör nasıl olunabilir? Sorun onun için hem kişisel hem de felsefi idi” (Aron, 2017, s. 355).<sup>34</sup> Bunun anlamı bizce anti-modernist veya nostaljik bir tip olmadığı (Gordon, 2015, s. 528) ve modernlikle ilişkisinin tekrar düşünülmesi gerektiğidir. Hipotez pekâlâ yanlışlanabilir, fakat Weber’in modernlikle ilişkisinin Habermas’ın türünden olup olmadığı müstakil bir araştırmayı gerektirmektedir.

İkinci bağlam, Batı’nın açıklanmasında seçilen ideal tipler ile ötekinin açıklamaya dâhil ediliş tarzı ve kaynaklarıyla ilgilidir. İdeal tipler, Batı Avrupa’nın düşünsel ve tarihsel gelişiminde zaten kesin bir yer kazanmış olan öğelerden seçilmiştir. Diğer bir deyişle açıklama, Comte, Hegel, Marx ve en rafine hâliyle modernleşme kuramlarında da görülebileceği gibi kendi kendini doğrulayan bir döngüye girmiş olmaktadır ki metodolojik açmazları dışında bu tutumun Avrupa-merkezci karakteri yeterince açıktır. “Tarihin salt inşa, sosyolojinin ise soyut tarih olarak kavrandığı bir çerçevede ampirik verinin gerçekten bilgimizi düzeltici bir işlevi olabilir mi?” sorusu, ideal tip seçiminin nesnelliliğine ilişkin ipucu sağlayabilecek metodolojik bir sorudur. Bu soruna ek olarak Weber genellikle Marx ile karşı karşıya getirilmesine rağmen her ikisinin de Doğu/İslam toplumlarının açıklanmasında kullandıkları kaynakların nesnel olmayan karakteri ile bu toplumların yalnızca Avrupa toplumunu açıklamak üzere araçsallaştırılması konusundaki benzerlikleri ifade edilmiştir (Said, 2013; Turner, 1991).<sup>35</sup> Dolayısıyla Weber’in öncelleri ve selefleriyle paylaştığı önemli nesnellik sorunlardan biri, ideal tiplerleştirmeler veya yeni kavramsal formülasyonlar altında zaten bilinen tarihin yeni sunumlarının yapılması ve meramın anlatılabilmesine katkı sağladığı oranda ötekinin araştırma iştiağı duyulmaksızın eldeki oryantalist kaynaklarla yargılanmasıdır (Said, 2013, s. 271).

Şu hâlde hem teknik hem de ahlaki-politik açıdan nesnellik meselesinde Weber’in konumu sorundur ve nesne ile bilgi tartışmasının dizge içinde çözülememesinin en önemli nedenlerinden biri de bu sorundur. Fakat çalışmada yeri geldikçe işaret edildi-

34 Weber’in politik tutumu ile ilgili ikincil literatür epeyce kabarıktır, temel tartışma liberalizmin ondaki yoğunluğu üzerinde gelişmiştir. Mommsen “demokratik Sezarcılık” önerisiyle de tartışmaya konu olan Weber’in liberalizm ile milliyetçilik arasındaki yerinin tespit edilememesinin bir nedeni olarak uzlaşmaz seçeneklere yakın durmasına ve tutumunda bıraktığı boşluklara işaret eder (Callinicos, 2004, s. 246–247).

35 Tartışmanın genellikle Edward Said, kısmen Chakrabarty ve post-kolonyal teori bünyesindeki tarzıyla Marx’ın sömürgecilik ve özellikle İngiliz sömürgeciliğinin Hindistan’daki işlevi ile ilgili görüşlerine ayarlanması, teorisinin asli öğelerinden kaynaklanan sorunu görünmez kılacaktır –ki son yazılarına doğru Marx’ın bakış açısını değiştirdiği de iddia edilmektedir (Linder, 2010). Şu hâlde bu eleştiri sorunu kavrayamaz. Bu tartışmadaki esas sorun Marx’ın biri “devingen”, öteki ise “durağan” iki toplumsal tarih kurgulaması ve ilkinin ideal topluma gebe olduğunu söylediği oranda ötekini tarihe eklemeye ödevini ilki adına meşrulaştırmış olmasıdır. O dönem bunun yolu sömürgecilik ve akabinde emperyalizm iken entelektüel kaynakları oryantalist idi; fakat yirminci yüzyılın ikinci yarısından (modernleşme kuramlarının gelişim çağından) itibaren bu koşullar farklılaşmıştır.

ęi gibi bunun Weber'in kişisel sorunu olmadığı, gelişimine katkı sağladığı öykünün mahiyetine ilişkin olduğuna dikkat edilmelidir. Varlık ve bilgi sorunlarının tarihinde yaşanan süreçlere paralel olarak buradaki sorun ahlak düzeni ile yakından ilişkilidir. Ahlak alanında yaşanan sürecin otorite, otonomi, otantiklik kavramlarının işaret ettiği uğraklardan geçtiği ifade edilebilir. Bunun en bariz görülebileceği yer, Kant'ta aşkınlık (otorite) ile bağları kesilmiş ahlaki bir özne olarak otonom hâle getirilmesi gereken *akıl sahibi varlık* fikri bulunurken, Heidegger hâlesine geçtiğimizde insan kavramını kullanmaktan bile imtina eden bir metafizik temelin inşa çabasını görüyor olmamızdır. Kant'ın uğraşısına eşlik eden tarihsel süreç, modernitenin gelişimini tamamlamaya doğru gittiği umut edilen bir aşamadır. Sosyolojinin dört alternatif kuruluşunu gerçekleştiren isimlerin hepsi de bu süreci bir "değişim" meselesi olarak ele almış ve fakat umutları boşa çıkaran sorunların eleştirisine yönelmişlerdir. İşte Heidegger bu süreci ve hazırlayıcı köklerini topyekûn eleştiriye tabi tutmuştur. Habermas'ın moderniteyi ıslah projesi de ancak modernite eleştirmenleri ile bu eleştirmenlere kulak asmayan savunucular arasındaki kavga ve yine bu kavgaya eşlik eden sürece atıfla anlaşılabilir. Fakat altı çizilmesi gereken şey, Habermas'ın da projesini Kant'tan daha geriye götürmeden –*Yargı Gücünün Eleştirisi*'ne dayanarak- geliştirmiş olmasıdır.

### Sonuç

Değişim sosyolojinin sorunlarını Weber üzerinden ifade etmeye çalışan makalenin asıl amacı, meselenin geçmiş-şimdi-gelecek hattında derinleşebileceği ve genişleyebileceği metateorik bir analiz denemesi geliştirmektir. Bu çerçevede sosyolojinin bi-zatihi değişim sosyolojisi olarak kurulduğu gösterilerek dört sorun belirlendi: nesne, bilgi, metodoloji ve nesnellik sorunları. Bu sorunlarla ilgili betimlememizin gösterdiği gibi Weber'in sosyolojik düşüncesi, ikincil literatürde işaret edilen ve Weber'in bıraktığı boşlukların da payı olduğu pek çok sorun üretmiştir. Bu sorunların değişim sosyolojisinde birbirinin alternatifi olarak görünen teorilerin akrabalığını daha rahat görmemizi sağladığını ifade etmeye çalıştık.

Metateorik düzeyde Weber için sosyolojik analizin başlangıç noktası açıkça birey fail olup özgül nesnesi bireyin toplumsal eylemidir. Fakat onun sosyolojisinde ilerledikçe birey failin hem metodoloji hem de analizde buharlaşıp yok olduğu izlenmiş oldu. Marx, Durkheim, Simmel ve Weber; sosyolojinin geleceğini belirleyen kökten ayrı metodoloji ve düşünce hatlarına rağmen Kant'ın metafiziğın elenmesiyle ortaya çıkmasını umut ettiği otonominin aksine şeyleşmeyle sonuçlanan bir toplumsal formasyon ve dönüşümü betimlemişlerdir. "Demir kafes" terimi, Batı düşüncesinde failliğın imkânları aleyhine gerçekleşen daralmanın yalnızca Weber'in gramerindeki ifadesidir; aynı öyküyü başka teorisyenlerin yabancılaşma, anomi, trajedi veya şeyleşme kavramlarında görmek mümkündür. Bu terminolojinin tamamı, modernliğin kazanımlarını koruyarak sorunlarının telafi edilmesi gereken yönlerini işaret eden normatif öneriler

barındırmakla birlikte, bizzat bizim “daralma” olarak ifade ettiğimiz öykünün içinde kalmakta ve onu farklı veçhelerde geliştirmektedir. Diğer taraftan dördünün de ekonomiye yaptığı vurgu, meseleye ne kadar farklı bakılırsa bakılsın modern ahlak düzeninin iktisadi karakteri hakkında olgusal bir tespitin işaretlerinden biri olarak alınabilir. Fakat bu ayrıntı, Weber’in –muhtemelen Marx’ı *da* kastederek- tek biçimli açıklama biçimlerinden kaçınma konusundaki uyarısıyla tutarsızlığını gidermez.

Gerçekten de sosyolojinin sonraki gelişimi, yapı-fail türünden temel ikilikler üzerinden şekillenmiş ve çağdaş sosyoloji büyük ölçüde bu sorunu çözmekle uğraşmıştır denilebilir. Fakat -görünürdeki tüm karşıtlıklarına rağmen- ortaya konan teorilerin elbirliğiyle bireye indirgenmiş hâliyle bile insana alan kalmadığına işaret etmesi, Kant’a nispetle bir katman daha daralmayı ifade eder. Demek ki Weber’de cisimleştiği hâliyle başlangıç ve sonuç önermeleri bakımından Batı toplum düşüncesi tarihi içinde aynı şeyin farklı dizgeler içindeki ifadesini bulmuş oluyoruz. Fakat bu tarihi esaslı karşıtlıkların tarihi olarak okuma yönünde bir eğilim geliştirmiş durumdayız. Bu sonuç, toplumsal düşüncemizde verili metodolojileri ve doğrudan bu metodolojilerin sonucu olan kavramsal sistemleri al(ımla)ma *eğiliminde* olunmasının sorunlarına da işaret etmiş olacaktır.

## Bildirimler

**Çıkar çatışması:** Yazar, bu makalede çıkar çatışması olmadığını bildirmiştir.

**Finansal destek:** Yazar, bu çalışma için finansal destek almamıştır.

## A Meta-Theoretical Approach to the Sociology of Change: The Case of Max Weber

Sedat Doğan<sup>1</sup>  
Erciyes University

**Abstract:** The main topic in the sociology of change is social change. But the subject begins to deepen and expand when we ask about the keywords indicated by society as a word, variables such as nature, level, or process of change and the methodological answers given to this question of how to study change. Adding the classifications developed for differentiating the various approaches in the history of sociology of change to this framework will reveal the groundwork on which this study's problem is based. Our issue is not the problems in the sociology of change, but the sociology of change as a problem. In other words, our issue is the philosophical or methodological problems that exist within the sociological analysis of change. In this respect, problems corresponding to the fields of being, knowledge, and values will be examined such as object, knowledge, methodology, and objectivity. On the other hand, despite having such a collection of problems related to the sociology of change, the number of studies approaching the issue at the meta-theoretical level in Turkey is quite low. This study is considered to contribute to eliminating this gap identified in the literature. The study is limited to the assumption of the discrepancy between Max Weber's methodology and analysis. The aim of the study is to point out that meta-theoretical problems cannot be solved if we do not provide an overall approach to the history of the philosophy of sociology and the social sciences. Thus, the transition from the philosophical theory of change to the scientific sociology of change will be indicated by the metaphysical problems that ensue in this process. As can be seen towards the end of the study, neither Weber's critique nor those from different theoretical positions directed at one another can solely be subjectively evaluated. They are also markers of meta-theoretical issues. Each critique is an event of the story it is a part of; this story transcends the alternative theoretical positions and relates to the logical and metaphysical problems in the fields of being, knowledge, and values.

**Keywords:** sociology of change • Max Weber • meta-theoretical analysis • methodology • social change

---

1 **Correspondence:** Sedat Doğan (Assist. Prof.), Department of Philosophy, Erciyes University, Melikgazi, Kayseri Turkey. Email: sedatdogan@erciyes.edu.tr

**To cite this article:** Doğan, S. (2020). A meta-theoretical approach to the sociology of change: The case of Max Weber. *Toplumsal Değişim*, 2, 5–33.

The nature of the meta-theoretical analysis can be determined based on the question “How can it be studied over the sociology of change?” This analysis can be viewed as a philosophical analysis of the theoretical and empirical studies that are an extension of the positivist-formalist-historicalist distinction in the classical age of sociology by using the findings from monographic studies as data in a way that transcends it. Although determining the meta-theoretical analysis’ various orientations is possible, the problem of the study concerns the problems of existence, knowledge, and values in the process of establishing sociology as a science. This situation carries us to the distinction that exists between establishing sociology and performing sociology. While the first activity is inevitably expected to be philosophical, the second is expected to be sociological; the meta-theoretical analysis is based on the results from this activity. Therefore, we will first try to see the main traces of the philosophical, scientific, and sociological theory of change in order to view the possibility of classifying the *metaphysical character* (through the trio of existence-knowledge-values) on which the sociology of change is based. In this context, the study is based on the idea that classical sociology has four alternative institutions: (a) relationalism (Marx), (b) interactionism (Simmel), (c) holism (Durkheim), and (d) individualism (Weber).

The difficulty of adding Weber’s sociology to a classification has been evaluated in connection with the great versatility, complexity, and publishing process of his studies (Aron, 2017; Callinicos, 2004, pp. 246–247; Jensen, 2018, p. 15). Moreover, the gaps or ambiguities that resist classification in his studies appear so systematic that they are considered to have been deliberately left. Still, two main trends can be identified in Weber classifications. First, Weber can be seen to have been included in classifications in studies concentrating on the field of the philosophy of the social sciences, such as atomic individualism, methodological individualism, voluntarism, and nominalism as general trends or individualist-substantialism based on Dewey’s formulation (Benton, 2016, p. 118; Bhaskar, 2015, pp. 111–142; Emirbayer, 2012, pp. 26–35; Vandenberghe, 2016, pp. 408–419). In contrast with this, classifications based on direct sociological analyses and his series of studies have been included in the history of sociology, or comparative historical studies and the trends or versatility of the sociology of economics have been emphasized (Aron, 2017; Callinicos, 2004, p. 225; Kalberg, 2017, p. 58; Mills, 2007, p. 44). As is seen, variations such as the fact that giving a final classification is not possible derive from the selection of variables. On the other hand, due to the data-intensive nature of works from the history of sociology or of sociological analysis, we have the tendency to understand in a descriptive style the criticisms each theory has brought to the fore. However, these criticisms rather embody the methodological problems sociology has carried within itself since its beginning. In other words, the criticism a thinker brings to the forefront indicates the problems inherent in sociology as much as it is particular and clearly stated criticism that one develops based on one’s methodological position. These problems are: the problems of (a) object, (b) knowledge/science, (c) methodology, and (d) objectivity.

Let's note that, with regard to the issue of object, Weber's emotional, traditional, and rational distinction corresponds to the distinction between Kant's individual and cultural subjectivity with reason and the distinction among Aristotle's pathos, ethos, and logos (Doğan, 2018). Weber is seen to have continued this ancient distinction; however, he was seen to not be satisfied with the solution Kant had brought to the distinction after the concussion that the Aristotelian framework had experienced for several centuries or with the solutions Marx, Simmel, and Durkheim brought *in collaboration with Kant despite Kant*. When considering that these tensions still continue in contemporary sociology, the narrowing by pruning the problems detected in the antecedents will be seen to continue instead of trying to arrive at the broadest and deepest understanding where the problem relates to the comprehension of object itself and has the possibility of remaining unsolved. Indeed, a question such as "What is the object of social analysis?" cannot be answered before the question of how the pre-modern firmly established forms related to object in a process where Weber was also involved had developed against the comprehension of a non-constructed object.

The main problem on the topic of information is how can the measure of objectivity be provided from a subjective point of departure? This problem had previously been a great pain for Kant himself; by preserving an individualist position, however, Weber had only one way to prove the adequacy of how he had brought explanatory understanding to a state compatible with the scientific criterion for that day. The utilitarian concept of *sympathy*, by virtue of *similarity*, functioned in economic theory and policy analogous to Kant's concept of *common sense*. On this topic, Weber can be considered to have reconciled the utilitarian option, which had been considerably slimmed in the hands of the neo-Kantian heritage and the marginal school of economics. However, here is where the problem didn't end but where it started, because the concept of similarity itself possesses an insight where nominalizations of this type can face serious problems. In the case of having to grasp the category of similarity as a whole, upon whose nature utilitarianism probably had not dwelled enough, Weber's argument would become quite stressed; after all, similarity is not an ideal type either. Consequently, subject has a direct relationship with the problem of object. Weber ultimately intended to overcome the distinction between the natural sciences and cultural sciences. In this case, obtaining information on just an empirical path or just a rational path is seen to be impossible. The distinction between the natural and cultural sciences also had emerged on this basis. This means the following: Whether or not Weber had been a synthesizer or a methodological pluralist, he had tried to bring Kant, who had solved the crisis in the past through one of the aspects of the information crisis, side by side with the methodological followers. Therefore, every criticism that Weber would receive on the issue of information consists of the embodiment in Weber of the criticism of historical moments where the category of interaction and relationship essentially became the alternative to object. The



justifications for this are how information had begun to be understood as a result of the disposition subject has over object, as well as the basing of information to be a mental construct as a result of the idea of modern subject, which had not been rescued from the metaphysical load that the notion of object had brought as a *thing-in-itself*, being encapsulated by Kant.

Another question beyond the discussions on methodology has to be asked: Despite Weber having arrived at an analytical result in the final stage similar to Marx, Simmel, and Durkheim, why did he insist on setting the initial principle of sociology on the individual subject? No answer to this question can be found within arrangements containing only ontological or epistemological issues; “the problem of object” can provide data for this. From the perspective of technique, (a) The “selective predispositions” having been determined according to which criteria (for example, according to Weber’s selective predispositions?) and (b) rationalization being defined within originality to Western societies as the main characteristic of all analyses pose problems. From the moral-political perspective, even though Weber generally is brought into confrontation with Marx, the two of them expressed similarities on the topic of instrumentalizing Eastern and Islamic societies using the non-objective character of the resources they had used to explain these societies just for explaining European society (Said, 2013; Turner, 1991).

As a result, the starting point of sociological analysis for Weber at the meta-theoretical level is clearly the individual subject, and the specific object is the individual’s social activity. However, the individual subject is seen to progressively evaporate and disappear both in the methodology and analyses in his sociology. The term *iron cage* is the expression of contraction that happens against the possibilities of the subject in Western thought only in Weber’s grammar; his same story can be seen in the concepts of estrangement, anomie, tragedy, or reification from other theorists. Indeed, the subsequent development of sociology can be said to be formed over the basic principles from the structure-subject type, and contemporary sociology can be said to have largely dealt with solving this problem. Despite all its apparent contradictions, however, indicating that no field remains to humans even in the case that has been reduced to the individual in conjunction with the theories that have emerged expresses a layer of further narrowing with relation to Kant. That is to say, we find the same thing expressed within different arrangements in the history of Western social thought in terms of the initial and final recommendations that are embodied in Weber.

**Acknowledgements:** This is an extended abstract of the article entitled “Değişim sosyolojisine metateorik bir yaklaşım denemesi: Max Weber örneği” published in *Toplumsal Değişim*.

**Conflict of interest:** The author declares no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

**Grand support:** The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

### Kaynakça/References

- Arendt, H. (2005). Kant’ın siyaset felsefesi üzerine notlar. *Cogito*, 41-42, 340–380.
- Aron, R. (2017). *Sosyolojik düşüncenin evreleri* (K. Alemdar, çev.) Kırmızı Yayınları.
- Bauman, Z. (2019). *Sosyolojik düşünmek* (A. Yılmaz, çev.) Ayrıntı Yayınları.
- Benton, T. (2016). *Sosyolojinin felsefi kökenleri* (Ü. Tatlıcan, çev.) Küre Yayınları.
- Bhaskar, R. (2015). *Gerçekliği geri kazanmak* (B. S. Aydaş, çev.) NotaBene.
- Bock, K. (2014). İlerleme gelişme ve evrim kuramları. *Sosyolojik çözümlemenin tarihi* (A. Uğur, Çev., s. 59–104) içinde. Kırmızı Yayınları.
- Braudel, F. (2001). *Uygırlıkların grameri* (M. A. Kılıçbay, çev.) İmge Kitabevi.
- Callinicos, A. (2004). *Toplum kuramı* (Y. Tezgiden, çev.) İletişim Yayınları.
- Çiğdem, A. (2012). *Bir imkân olarak modernite: Weber ve Habermas*. İletişim Yayınları.
- Dawe, A. (1970). The two sociologies. *The British Journal of Sociology*, 21(2), 207–218.
- Doğan, S. (2018). *Aristoteles ve Kant felsefesinde faillik sorunu* (Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Doğan, S. (2019). Kant’la birlikte Kant’akarşı: Durkheim’da insan doğası. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(68), 707–714.
- Durkheim, E. (2005). The dualism of human nature and its social conditions. *The Durkheimian Studies*, 11, 35–45.
- Elias, N. (2016). *Sosyoloji nedir?* (O. Değirmenci, çev.) Olvido Kitap.
- Emirbayer, M. (2012). İlişkiel bir sosyoloji için manifesto. *Tözcülüğün tasfiyesi* (U. L. Göker, Çev., s. 25–64) içinde. NotaBene.
- Erkilet, A. (2015). *Toplumsal yapı ve değişme*. Büyüyen Ay Yayınları.
- Freund, J. (1991). *Beşeri bilim teorileri* (B. Yediıldız, çev.) Türk Tarih Kurumu.
- Freund, J. (2014). Max Weber zamanında Alman sosyolojisi. *Sosyolojik çözümlemenin tarihi* (K. Tuncer, çev., s. 175–213) içinde. Kırmızı Yayınları.
- Freyer, H. (2012). *Sosyoloji kuramları tarihi* (T. Çağatay, çev.) Doğu Batı Yayınları.
- Gordon, S. (2015). *Sosyal bilimler tarihi ve felsefesi* (Ü. T. Kösebalaban, çev.) Küre Yayınları.
- Hall, J. R. (2013). Ölçme ve iki sosyoloji kültürü. *Sosyal teori ve sosyoloji* (E. Çelebi, çev., s. 217–248) içinde. Küre Yayınları.
- Hazard, P. (1981). *Batı düşüncesindeki büyük değişme* (E. Güngör, çev.) Tur Yayınları.

- Jensen, H. (2018). *Weber ve Durkheim: Metodolojik bir karşılaştırma* (D. Boyraz, çev.). Dergah Yayınları.
- Kalberg, S. (2017). *Max Weber'in karşılaştırmalı-tarihsel sosyolojisi* (A. Bölükbaşı, çev.). Phoenix.
- Keat, R. ve Urry, J. (2001). *Bilim olarak sosyal teori* (N. Çelebi, çev.). İmge Kitapevi.
- Linder, K. (2010). Marx's eurocentrism. *Radical Philosophy*, 161, 27–41.
- Mills, C. W. (2007). *Toplumbilimsel düşün.* Der Yayınları.
- Öğüt, V. S. (2013). *Metodolojik bireyciliğin eleştirisi*. Ayrıntı Yayınları.
- Özlem, D. (2004). *Max Weber'de bilim ve sosyoloji*. Küyerel Yayınları.
- Said, E. (2013). *Şarkiyatçılık* (B. Ülner, çev.). Metis Yayınları.
- Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik düşüncenin kısa tarihi* (O. Akınhay, çev.). Bilim ve Sanat.
- Turner, B. S. (1991). *Max Weber ve İslam* (Y. Aktay, çev.). Vadi Yayınları.
- Turner, B. S. (2014). *Klasik sosyoloji* (İ. Çetin, çev.). İletişim Yayınları.
- Vandenberghe, F. (2016). *Alman sosyolojisinin felsefi tarihi* (V. S. Öğüt, çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Weber, M. (1998). *Sosyoloji yazıları* (T. Parla, çev.). İletişim Yayınları.
- Weber, M. (2007). *Sosyolojinin temel kavramları* (M. Beyaztaş, çev.). Bakış Yayıncılık.
- Weber, M. (2009). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu* (Z. Gürata, çev.). Ayraç Kitabevi.
- Weber, M. (2012a). *Ekonomi ve toplum* (L. Boyacı, çev.). Yarın Yayınları.
- Weber, M. (2012b). *Sosyal bilimlerin metodolojisi* (V. S. Öğüt, çev.). Küre Yayınları.
- Whitehead, A. N. (2008). *Düşüncelerin serüvenleri* (Y. Kaplan, çev.). Külliyyat Yayınları.
- Winch, P. (1994). *Sosyal bilim düşüncesi ve felsefe* (Ö. Demir, çev.). Vadi Yayınları.